

Razvoj i djelovanje Kristove crkve braće u Zagrebu

Iva Đaković

ORCID: 0009-0006-6632-2506

Evangeosko teološko veleučilište, Osijek

idjakovic@bizg.hr

UDK: 279.228(497.521.2)

Kategorija: Izvorni znanstveni članak

<https://doi.org/10.32862/k1.19.2.4>

Sažetak

Kristova crkva braće u Zagrebu od svog osnutka 1946. godine pa do početka sedamdesetih bila je jedna od najvećih i najaktivnijih zajednica na području Hrvatske. Smještena u samom centru u blizini glavnog zagrebačkog trga u Gajevoj 9a, brojila je oko stotinjak članova. Članovi crkve bili su aktivni u evangelizaciji, najviše putem dijeljenja traktata, osobnim svjedočenjem i obilaženjem okolnih mjesta, unatoč ograničenjima ondašnjeg režima. Dva puta godišnje održavale su se konferencije na kojima su se okupljale sve bratske zajednice iz bivše Jugoslavije. Crkvu su posjećivali poznati inozemni propovjednici poput Bakhta Singa i Rogera T. Fostera. Posjete raznih inozemnih misionara, posebice iz Švicarske i Engleske, kasnije i Njemačke, otvorilo je već tijekom šezdesetih godina nove mogućnosti, posebice mladima, za sudjelovanje u kršćanskim događanjima i izvan zemlje. Uz putovanja i konferencije redovito su se organizirali izleti za mlade te kampovi u Gorskom kotaru, blizu Lokvarskog jezera, ali i odlasci u Englesku, što je sve ostavilo veliki pečat na životima mladih. Izdavaštvo je zauzimalo bitno mjesto u evangelizaciji te ohrabrivanju, učeništvu i podizanju vjernika. Dr. Branko Đaković, jedan od starješina Kristove crkve braće u Zagrebu, iza sebe je ostavio značajan broj prijevoda kršćanske literature, a njegovo najveće prevoditeljsko djelo predstavlja prijevod cjelokupnog Svetog pisma. Također, njegov Biblijski rječnik prvi je biblijski protestantski rječnik na području tadašnje Jugoslavije, a njegovi su biblijski prijevodi prvi standardni protestantski prijevodi na području Hrvatske. U prvom djelu donosi se pregled nastanka bratskih crkava u Europi, kako se taj pokret proširio na područje bivše

Jugoslavije te nastanak i razvoj Kristove crkve braće u Zagrebu. Drugi dio govori o organizacijskoj strukturi Kristove crkve braće u Zagrebu, a u trećem dijelu razmatra se njezin rad, djelovanje i izdavaštvo. Od izdavaštva, malo pobliže se govori o Bratskom vjesniku, biblijskim prijevodima te nastanku Biblijskog rječnika. Također se donosi životopis starješine Branka Đakovića i još nekih važnih osoba za život zajednice.

Ključne riječi: *Kristova crkva braće u Zagrebu, bratski pokret, Bratski vjesnik, Biblija, Branko Đaković*

Uvod

Kristova crkva braće bila je jedna od najaktivnijih i najvećih evanđeoskih zajednica sredinom 20. st. u Zagrebu. Povijest i djelovanje Kristove crkve u Zagrebu do sada nije opsežnije istražena i zapisana, osim u nekoliko zapisa u sljedećim izdanjima: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, Frid, Zlatko, ur. (1970.), *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*, S. Jambreč (2003.), *Ekumenska trilogija*, J. Kolarić (2005.) i *Vjerske zajednice u Hrvatskoj*, Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov, ur. (2008.). Također, što se tiče izdavaštva, o biblijskim prijevodima Branka Đakovića prilično je opsežno pisao Ruben Knežević u svojoj knjizi *Hrvatski bezimprimiturni biblijski prijevodi* (2019.), dotaknuvši djelomično i denominacijske značajke, ali ne i cjelokupno izdavaštvo i djelatnost crkve.

Cilj je ovog članka upoznati javnost s djelatnošću i razvojem Kristove crkve braće u Zagrebu te istražiti tijek nastanka nekih od značajnih knjižnih izdanja. Ključna je osoba u njezinom izdavaštvu Branko Đaković, a među izdanjima ističu se prijevod Biblije, kao jedan od prvih cjelovitih prijevoda na hrvatski jezik, te *Biblijski rječnik*, kao jedan od prvih rječnika te vrste izdanih na hrvatskom jeziku. Činjenica je da ne postoje konkretni zapisi te nisu napravljena sustavna istraživanja o djelovanju i izdavaštvu ove zajednice. Ipak, većina je izdanja te zajednice sačuvana te još postoje živući svjedoci, posebice članovi zajednice, koji su sudjelovali u njenim zbivanjima od samih početaka.

U prvom djelu donosi se pregled nastanka bratskih crkava u Europi, širenja tog pokreta na području bivše Jugoslavije te osnutka i razvoja Kristove crkve braće u Zagrebu. Drugi dio govori o organizacijskoj strukturi Kristove crkve braće u Zagrebu, a u trećem dijelu razmatra se njezin rad, djelovanje i izdavaštvo. Od izdavaštva, malo pobliže se govori o *Bratskom vjesniku*, biblijskim prijevodima te nastanku *Biblijskog rječnika*. Također se donosi životopis starješine Branka Đakovića i još nekih važnih osoba za život zajednice. U zaključku se donosi osvrt na provedeno istraživanje, uključujući prepreke izazove i stečene spoznaje, kao i sveukupni utjecaj te ostavštinu koju je Kristova crkva braće u Zagrebu imala i ostavila na ovom području.

1. Povijesni pregled Kristove crkve braće

1.1. Počeci i širenje pokreta u Irskoj i Engleskoj

U 19. st. pokrenuo se novi val probuđenja i reforme crkve na području Velike Britanije.¹ Nakon religioznog zahlađenja unutar formalnih zajednica ponovno se javlja ideja o Crkvi kao „tijelu Kristovom“ vođenom Duhom Svetim. Između 1812. i 1825. godine na temu vraćanja zemlje Izraelu i ponovnog Kristova dolaska izlazi nekoliko knjiga koje su bile vrlo čitane u kršćanskim krugovima. Time se pokrenula tema potrebe da Crkva bude spremna kao „Njegova zaručnica“, čista i neokaljana od svijeta. Na temu tisućljetnog kraljevstva i drugog Kristova dolaska počinju se organizirati redoviti sastanci na kojima se počinje sve više razmatrati pitanje: „Što to čovjek naziva Crkvom i kako bi ona zapravo trebala izgledati prema novozavjetnim zapisima?“ Takve skupove pohađaju i braća, iako oni tada još nisu postojali kao skupina. Prema A. Milleru sve je krenulo u Dublinu, gdje su se nakon puno razmatranja Pisma i molitve godine 1827. – 1828. četvorica braće počela okupljati kako bi u nedjeljno jutro „lomili kruh“ vjerujući da je Gospod s njima. To su bili: John Nelson Darby, Edward Cronin, John Gifford Bellett i Francis Huchinson (*My Bretheren*. s. a.). Oni su se nakon pomnog razmatranja i uspoređivanja zapisa u Svetom pismu odlučili odvojiti od dotadašnjeg crkvenog sistema, koji se po njihovom mišljenju nije poklapao s novozavjetnim primjerom. Tako su se počeli nalaziti samo u ime Gospodina Isusa, pozivajući prisutnost i vodstvo Duha Svetoga (Miller 1992, 11-12).

Uskoro im se pridružuje sve veći broj vjernika koji su bili žedni Duha Svetoga i kršćanskog zajedništva, a što nisu nalazili u svojim matičnim denominacijama. Okupljali su se i tražili da ih Gospod prosvijetli i usmjeri. Uskoro su 1828. godine izdali svoj prvi traktat pod naslovom *Priroda i jedinstvo Kristove crkve* koji je napisao Darby (Miller 1992, 17). Taj je traktat sadržavao osnove njihovog vjerovanja i djelovanja temeljenih na Božjoj riječi te je bio informativnog karaktera, a ne poput kreda.² Tih načela braća se drže još i danas. Spomenuti traktat imao je veliki odjek te su mnogi nezadovoljni „suhim“ stanjem napuštali svoje crkve kako bi se pridružili braći. Uskoro je uslijedilo još traktata i knjiga, a evanđelje se žarko

1 Kao glavni izvor informacija o povijesnom razvitku pokreta braće korištena je knjiga: Andrew Miller, *The Bretheren: Commonly so-called, a brief sketch*. A. Miller (1810. – 1883.) bio je priznati član pokreta braće koji je napisao nekoliko vrijednih radova na temu povijesti Crkve. Također je surađivao s C. H. Machintoshom i poticao njegov rad te napisao uvodnu riječ u njegovom poznatom serijalu biblijskih komentara *Notes on Genesis, Exodus, etc.* Prije nego se priključio bratskom pokretu, Miller je volontirao kao pastor u jednoj baptističkoj crkvi u Londonu. Nakon što se odazvao pozivu na jednu od večeri Biblijskog čitanja (*Bible readings*) nastavio je svaki tjedan dolaziti na ova čitanja, oduševljen istinama koje je na tim okupljanjima otkrivao u Božjoj riječi. Tako se uskoro priključio braći, postavši jedan od žarkih Božjih evangelista.

2 Kreda (lat. *credo*: 'vjerujem'), uvjerenje, načelo; u kršćanstvu (*Hrvatska enciklopedija* 2021).

propovijedalo u svoj snazi. Mnogi su smatrali da će, zbog neimanja ikakve organizirane strukture ni vidljivog jedinstva, pokret brzo utihnuti, no on se nastavio sve više širiti.

Prvotno su se pripadnici tog pokreta sastajali po kućama, a 1830. godine prvi su put unajmili javni prostor za svoje sastanke nedjeljnog lomljenja kruha. Mnogi su u tom prostoru, bez ikakvih crkvenih obilježja, po prvi puta doživjeli svu snagu i svježinu Božje riječi. Ostali sastanci proučavanja Riječi održavali su se u manjim skupinama po domovima vjernika. Od svojih ranih početaka pa do danas nastavili su s praksom tzv. *reading meetings* („sastanci čitanja“), što je bio njihov osnovni način poučavanja, karakterističan za bratski pokret. U to su vrijeme takvi sastanci bili poznati po jednostavnosti, predanosti i jedinstvu vjernika okupljenih oko Krista kao jedinog središta, i Duha Svetog kao jedinog učitelja (Miller 1992, 63).

U gradiću Plymouthu, u pokrajini Devon na jugozapadu Engleske, započeli su se okupljati vjernici koji su se odvojili od svojih formalnih denominacija kako bi se sastajali po kućama. Bili su prepoznatljivi po tome što su često žarko propovijedali na javnim mjestima. S obzirom na to da nisu pripadali ni jednoj formalnoj denominaciji prozvani su plymouthska braća (Miller 1992, 62). Njih je karakterizirala jednostavnost i skromnost u izgledu i oblačenju, a svoju imovinu, namještaj i nakit ova su braća prodavala kako bi zarađena novčana sredstva dali potrebitima ili đakonima. Odvajali su se od svega što su smatrali svjetovnim kako bi čekali na Gospodnji ponovni dolazak (Miller 1992, 65).

U Bristolu, engleskom gradiću koji se nalazi na jugozapadu Engleske, formirala se skupina vjernika u crkvenoj kapelici zvanoj Bethesda. U toj kapelici već se okupljala baptistička zajednica, a nekoliko godina prije 1848. godine cijela je kongregacija prešla na stranu pokreta braće (Miller 1992, 83). Neki od pripadnika braće smatrali su to pogrešnim, uključujući C. H. Mackintosha, koji je izjavio da ne postoji „korporativna savjest“, već samo individualna odluka pojedinca pred Bogom (Miller 1992, 84).

Uskoro su problemi koji su opteretili zajednicu u Plymouthu počeli utjecati na zajednicu u Bethesdi, što je naposljetku rezultiralo raskolom u pokretu. Sve je započelo tako da se među plymouthskom braćom odvojila jedna skupina, pod vodstvom stanovitog gospodina Newtona koji je među ostalim počeo poučavati neka heretična učenja. Traktati s njegovim učenjem brzo su se proširili regijom i izazvali niz različitih reakcija. Bilo je to oko 1848. godine kada se među braćom u Bethesdi postavilo pitanje: „Kako se odnositi prema ostaloj braći koja su prihvatila dotična heretična učenja te je li prihvatljivo primiti ih u zajedništvo 'lomljenja kruha'?“ Po tom pitanju crkva se podijelila te je uskoro došlo do podjele na dvije skupine: neutralna braća i ekskluzivna braća (ili kasnije samo braća) (Miller 1992, 79-81). Pitanje koje se postavilo bilo je zapravo ekleziološko: Jesu li braća okupljena na osnovi jedinstva crkve ili samo kao neovisna kongregacija? (Miller 1992, 86). Bethesda je prihvatila princip „neovisnosti“, a oni ostali koji su

prihvatili princip „jednog tijela“ postali su im opozicija. Ubrzo su, slijedeći primjer Bethesde, i ostale bratske zajednice u zemlji održale slične sastanke te zauzele jednu od strana. Na kraju je došlo do toga da su ekskluzivna braća prihvatila na sastanku braću iz Plymoutha koja su imala kriva učenja, a nisu prihvatili vrlo pobožnu braću iz Bethesde (Miller 1992, 90-91).

Novi moto neutralne braće bio je „Krv Janjetova je jedinstvo svetih“³, a discipliniranje treba doći kasnije. Stoga su svakoga tko je vjerovao da je dijete Božje i opran Kristovom krvi primili u svoje zajedništvo „lomljenja kruha“, dok su ostala, zatvorenija braća smatrala: Krv je temelj mira, a ne jedinstva, te postoje mnogi koji su oprani Kristovom krvi, ali zbog svojih zlih djela nisu dostojni sjediti za Božjim stolom. Neutralnu su braću zbog njihove otvorenosti da prime ljude za „Gospodnji stol“ još nazivali i otvorena braća (Miller 1992, 97). Poslije su otvorena braća obično ulazila u bratstva s drugim denominacijama dok su druga braća često bila napadana od strane ostalih denominacija, pogotovo zato što su gubili svoje „članove“ i to, kako A. Miller smatra, obično one najduhovnije i najintelektualnije (Miller 1992, 98). Obje novonastale struje u bratskom pokretu nastavile su biti poznate po svom žarkom evangeliziranju te pisanju knjiga o određenim biblijskim temama i dijeljenju traktata. Tako su mnogi kršćani koji su osjećali duhovno mrtvilo u svojim crkvama posezali za njihovom literaturom te napuštali svoje zajednice kako bi se pridružili braći (Miller 1992, 98-99).

1.2. Širenje pokreta braće na području bivše Jugoslavije

Englez F. A. Tatford (1901. – 1986.), pripadnik tzv. plymouthske braće, napisao je više od sedamdeset knjiga (većinom biblijske komentare) (Rainey s. a.), a jedno poglavlje svoje knjige *Red Glow over Eastern Europe* objavljene 1986. posvećuje pregledu širenja bratskog pokreta među Južnim Slavenima, prvenstveno pišući o djelovanju misionara na tom području kroz širenje evanđelja i humanitarni rad (Tatford 1986, 240-254). Tatford je i sam obilazio mnoge zemlje, često uključujući one teško dostupne, gdje je podučavao Bibliju te je također posjetio i braću u Jugoslaviji. Prema njegovim zapisima, prva skupština braće (Tatford navodi samo *an assembly* tj. skupština) u Jugoslaviji osnovana je 1900. godine u Bačkom Petrovcu, Srbija, na području s većinski nastanjenim Slovacima. Tome je prethodilo djelovanje misionara (Tatford 1986, 245), a to su bili: Jan (ili John) Siracky i braćni par Butcher (Kate i Frederick). U okolici Petrovca koji je brojio oko 12.000 stanovnika bilo je preko 50.000 Slovaka. Njima je već od 1875. godine bilo propovijedano evanđelje i krštenje vjernika. Među njima nekoliko godina djeluje Jan Siracky kojemu se na prijelazu stoljeća pridružuje i misijski par Butcher. To je

3 Autorov prijevod eng. naslova *The blood of the Lamb is the union of the saints*. Vidi Miller 1992, 96.

rezultiralo osnivanjem prve jugoslavenske skupštine, kako navodi Tatford. Brat J. Siracky radio je na širenju evanđelja te je prevodio kršćanske traktate na slovački, jer je tada bilo jako malo dostupne kršćanske literature na tom području. Godine 1923. odlazi u Ameriku, gdje 1927. prima priznanje za svoj rad na području istočne Europe (Tatford 1986, 245). „Pred Drugi svjetski rat zajednica je imala oko 15 crkvenih općina u Vojvodini, sjevernoj Srbiji te manje skupine vjernika u Hrvatskoj“ (Kolarić 2005, 630).

Sljedeći misionari koje Tatford navodi kao one koji su nastavili posjećivati to područje bili su James Lees, Franz J. Kresina i Michael Sadlon, braća iz Češke, te mnogi Britanci kao što su: Martin W. Baker, Jacob Schneidrook, H. J. Humphries, S. R. Hopkins i William E. Grünbaum. Nakon Bačkog Petrovca osniva se druga zajednica ili „skupština“ u obližnjem mjestu Kisač u čemu je pripomogao Franz Kresina, koji također posjećuje Beograd, Novi Sad i Zagreb. Zajednica u Bačkom Petrovcu narasla je osamdesetih godina dvadesetog stoljeća na tristo vjernika pod vodstvom Samuela Ribara, a kasnije njegovog sina Samuela Juniora (Tatford 1986, 249).

Englez James W. Wiles i njegova supruga Louse D. gotovo su sedam godina imali na srcu balkanske zemlje te napokon 1913. godine dolaze iz Birminghama u Beograd. James, koji je bio radio na Birminghamskoj jezičnoj školi kralja Edwarda (*King Edward Grammar School*), zapošljava se kao profesor engleskog jezika na Beogradskom sveučilištu, a zatim početkom Prvog svjetskog rata kao prevoditelj i tajnik Crvenog križa, što mu je omogućilo da se slobodno kreće među zarobljenicima i ranjenima, kojima je podijelio na tisuće Biblija. Također, pomaže da se tristo srpskih dječaka iz ratnog područja premjesti na sigurno, u sveučilišta Oxford i Cambridge, gdje su svakodnevno bili izloženi kršćanskom učenju. Bračni par Wiles proputovao je tisuće kilometara obilazeći zemlje na Balkanu, uključujući i Hrvatsku, pomažući u humanitarnom radu i dijeljenju Božje Riječi. Nadalje, Englezi J. Gaskin i E. Collins te W. Dudgeon dolaze pomoći s radom u bolnicama u Skopju, Sjeverna Makedonija, Max Springer djeluje na širenju evanđelja u Hrvatskoj, a James Lees u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji (Tatford 1986, 249-252).

Godine 1930. brat srpskog porijekla Mojsović dolazi iz Čehoslovačke u Novi Sad gdje započinje rad nekoliko zajednica te izdaje kršćanski časopis na srpskom jeziku, koji izlazi sve do Drugog svjetskog rata. U Novom se Sadu 1937. održava i prva Jugoslavenska konferencija bratskih zajednica na koju dolaze braća iz tog područja, uključujući i neke posjetitelje iz Velike Britanije. Za vrijeme Drugog svjetskog rata otvaraju se još neke zajednice u Srbiji, blizu rumunjske granice i južno od Save. Godine 1950., zahvaljujući djelovanju dviju sestara pristiglih iz Italije, započinje s radom zajednica na hrvatskoj obali u Opatiji. U toj zajednici jedna Mađarica pripomaže da se pokrene i zajednica u njenom rodnom gradu Subotici u Srbiji, koja do 1986. broji oko pedeset članova (Tatford 1986, 253). Opatijska zajednica premješta se u Rijeku, gdje brzo raste te 1966. pronalaze veći prostor

i broje već oko sto članova. U Rijeci se održavaju brojne bratske konferencije, a 1977. među ostalima govori i F. A. Tatford. S obzirom na to da je Rijeka turističko mjesto, mnogi su u toj zajednici čuli evanđelje i prenosili ga dalje, kao npr. jedna novoobraćena makedonska obitelj koja povratkom u svoje mjesto Bitolu nastavlja svjedočiti i djelovati. Također se pokreće zajednica u Splitu te 1946. godine službeno i u Zagrebu o čemu će više biti govora kasnije u ovome radu.

Pokret se brzo širio, čemu pripomažu posjeti i pomoć braće iz Velike Britanije i ostalih zapadnih zemalja, tako da prije Drugog svjetskog rata postoji oko petnaest mjesnih zajednica u Vojvodini, u sjevernoj Srbiji, a pokret se već širi i po Hrvatskoj (Ceranić 1970, 41). Do 1970. god. zabilježeno je postojanje 24 zajednice na području Jugoslavije (2 u Sloveniji, 5 u Hrvatskoj i 17 u Srbiji). U to vrijeme već izlaze dva vjerska dvomjesečnika: *Vječni život* na slovačkom u Bačkom Petrovcu (urednik Jan Majerski) i *Bratski vjesnik* u Zagrebu (urednik Marija Berković), oba lista u nakladi od tisuću primjeraka (Ceranić 1970, 42). U Hrvatskoj u to vrijeme djeluju zajednice u šest mjesta: Zagreb, Rijeka, Split, Duga Resa, Banova Jaruga i Ludina (Jambrek, 2003, 166). Prema Tatfordu do 1986. godine zabilježeno je oko pedeset zajednica na području Jugoslavije, uključujući manje skupine do onih sa sto do dvjesto članova, dok zajednica u Zagrebu, u Gajevoj ulici, broji oko sto članova (Tatford 1986, 253).

1.3. Nastanak i razvoj Kristove crkve braće u Zagrebu

Kristova crkva slobodne braće u Zagrebu osnovana je 3. studenog 1946. kada se okupila osnivačka skupina koja je jednodušno donijela odluku: „Oblikuje se samostalna Crkvena općina, koja ulazi u najtješnju suradnju s radom Kristove Crkve Slobodne Braće, čiji duh i nauk ionako već gotovo u cijelosti posjedujemo. Gabrijel Jonke je od Boga postavljeni odgovorni starješina i propovjednik“ (Krštenje od 1946.). U crkvenom se zapisniku navode imena devet članova osnivača: Gabrijel Jonke, Jelena Jonke (Gabrijelova majka), Vaclav i Martha Hansal, Milka Peharda, Branko Đaković, Dragica Božičković, Olga Škaberna i Nada Vacek. Kao pristalice osnivača navedeni su: Ema Đaković (majka Branka Đ.), Ivana Jonke, Anđelka i Barica Lukavečki, Biserka Marić, Darinka Horvat i Slavica Lukić. Službenom osnutku crkve prethodio je odlazak Gabrijela Jonkea u Novi Sad na razgovor s tadašnjim predsjednikom Glavnog starješinstva Crkve braće u Jugoslaviji, bratom P. K. Mojsovićem. Također, osnutku nove crkve prethodio je razgovor sa starješinama Baptističke crkvene općine u Zagrebu. U crkvenom zapisniku stoji sljedeće:

Gabrijel Jonke referira o svom putu u Novi Sad i razgovorima vođenim s predsjednikom Glavnog starješinstva Crkve Braće u Jugoslaviji, bratom P. K. Mojsovićem. Nadalje izvještava o razgovorima sa starješinama baptističke Crkvene općine u Zagrebu, koji nisu nikako htjeli pristati da se dosadašnji rad

u Ulici Crvene armije 38/IV⁴ prizna kao samostalna crkvena općina temeljena u svemu na slobodnim i jednostavnim principima Novoga Zavjeta, koji pristanačak je bio na predašnjem dogovoru ovdje skupljenih vjernika postavljen kao uvjet za ostanak u sklopu Bapt. Crkava (Krštenje od 1946.).

Crkva se zatim na nahodaenje Petra Mojsovića prijavila tadašnjim vlastima kako bi dobila njihovo puno priznanje i zaštitu.⁵ U vezi s tim donosi se sljedeći zaključak: „Zaključuje se: 1) Da se među braćom i sestrama i prijateljima stalno širi pored duhovnih spoznaja – svijest o potrebi ne samo pokoravanja vlastima, već i pune lojalnosti i suradnje sa našim narodnom vlasti. 2) Bratu Gabrijelu Jonkeu se povjerava da sastavi i preda prijavu o Crkvi i sastancima“ (Krštenje od 1946.).

Prema zapisniku prvo krštenje u crkvi održalo se 1947. godine, kada se krstilo osam vjernika (krštenike je pripremio i preporučio Gabrijel Jonke, a krstio ih je Petar Mojsović).⁶ Od svojih početaka crkva je vodila zapisnik, naslova „Krštenje od 1946.“, u kojem je popis krštenih od 1946. do 1960. U tom zapisniku također su zabilježeni sastanci na kojima su donesene neke bitne odluke oko osnutka crkve te zapisnici pojedinih vjenčanja. Kao zapisničar se navodi Gabrijel Jonke, a 1953. i Branko Đaković. Krštenja je prvo obavljao Petar Mojsović, a od lipnja 1949. godine ta je služba bila povjerena Gabrijelu Jonkeu. Godine 1958. spominje se da je Branko Đaković dva puta predvodio krštenja. U dokumentu se od vjenčanja navodi vjenčanje Branka Đakovića i Hilde Punk 13. 11. 1949. te vjenčanje Gabrijela Jonkea i Nade Emilije Vacek 11. 12. 1949.⁷ Prema crkvenom zapisniku može se vidjeti da se od službenih početaka crkve krajem 1946. do srpnja 1951., tj. u razdoblju od pet godina, krstilo 63 vjernika. Krštenja su obavljena u Zagrebu, ali po zapisniku se vidi da je tu bilo i nekoliko krštenika i iz drugih mjesta i gradova. Navodi se nekoliko vjernika iz zajednice u Opatiji i Duhova kod Uljanika, dvoje iz Ludine kod Kutine te pojedinci iz Bjelovara, Đakova i Maribora.⁸ U to vrijeme, negdje u razdoblju od 1946. do 1951., crkva se nalazila u stanu obitelji Jonke u kojem je živjela Jelena Jonke, tada udovica, sa sinom Gabrijelom i kćeri Hanom, koja je tu živjela s mužem Borisom Gajerom i dvoje djece, a nakon vjenčanja 1949. pridružila im se i Nada Vacek, Gabrijelova žena (Jonke 2017). Iz želje za više duhovne hrane i zajedništva, nekolicina vjernika se s istim žarom započela oku-

4 Ulica Crvene armije 38/IV tj. danas Nodilova 2, Zagreb. Tada je u tom stanu živjela obitelj Jonke, a danas obitelj Đaković.

5 U crkvenom zapisniku navedeno je da Petar Mojsović izjavljuje sljedeće: „Upozorava na potrebu nove prijave naše Crkve i naših sastanaka u Zagrebu kod narodnih vlasti, i to kod Komisije za vjerske poslove pri Predsjedništvu Vlade NR Srpske, koja je nadležna za nas.“

6 Krstili su se: Ema Đaković, Milena Šešić, Ivana Jonke, Magdalena Morlok, Anđela Lukavečki, Štefica Štulić iz Ludine, Slavica Lukić iz Sredana, Velika Tomović iz Maribora.

7 Prema zapisniku vidljivo je da su se vjenčanja održala prvo u matičnom uredu, a zatim se u prostorijama crkve molilo za Božji blagoslov i vodstvo nad vjenčanim parom te se govorilo o značenju braka, dok su mladenci dali obećanja na vjernost Božjim propisima.

8 Kasnijih godina tu su kršteni i neki vjernici iz Karlovca, Seseva, Duge Rese itd.

pljati u istom prostoru, a inicijator je bila majka Jelena, čiju je inicijativu kasnije preuzeo njezin sin Gabrijel. U tom su se stanu sastanci prvo održavali nedjeljom popodne, jer su prvotno neki od njih sudjelovali na bogoslužjima u Baptističkoj crkvi u Radićevoj ulici, gdje je Gabrijel i povremeno propovijedao. Zanimljivo je da su Gabrijel Jonke i Nada Vacek, koja mu je kasnije postala supruga, pohađali Baptističku crkvu u Radićevoj ulici. Nadin je otac bio Vinko Vacek, propovjednik u toj crkvi, a ona se obratila 1945. godine kada je u njoj jedno popodne Gabrijel Jonke propovijedao (Jonke 2017). Kako je grupa rasla, došlo je do toga da se htjela formirati kao samostalna crkvena zajednica unutar Baptističke crkve, ali s obzirom na to da im je taj zahtjev bio odbijen došlo je do spajanja te grupe s Kristovom crkvom slobodne braće s kojom su također bili u suradnji. Nakon što je crkva dobila prostor od grada za korištenje, obitelj Jonke se seli u drugi stan dok u njihovom ostaje obitelj Gajer, a početkom šezdesetih u njega se useljava Branko sa suprugom Hildom. U tom stanu obitelj Đaković i danas živi.

Pet godina nakon osnutka, 1951. godine, Kristova crkva slobodne braće napokon od grada dobiva prostor na korištenje u samom centru grada na drugom katu u Gajevoj ulici 9a⁹ (slika 1). Ta zgrada iz 1900. godine kasnije je proglašena spomeničkom baštinom. Crkva je kasnije iz naziva izbacila riječ „slobodna“ i ostavila samo „braća“. Već u *Bratskom vjesniku* iz 1966. stoji samo Kristova crkva braće, odnosno skraćeno KCB. „Većina zajednica počela je djelovati pod nazivom Kristova crkva slobodne braće, ali su s vremenom neke zadržale samo pridjev ‘braće’

Slika 1: *Zajednica Kristove crkve slobodne braće u prostoru crkve, Gajeva 9a, 1952.*

9 Dana 29. siječnja 1951. Kristova crkva slobodne braće dobila je od grada Rješenje o korištenju prostora u Gajevoj 9a, tj. dopusnicu da se u roku od deset dana može useliti u taj prostor.

a neke ostavile samo temeljni naziv, dok su neke dodale temeljnom imenu neki novi naziv. Neke bratske crkve promijenile su ime u Kršćanske zajednice“ (Jovanović 2007, 224).

Crkva je na svojim počecima brojčano brzo rasla te je, kako navodi Zorislav Đaković, sin Branka Đakovića, oko 1957./58. brojila oko stotinjak ljudi (Zorislav Đaković 2018). Crkva je bila vrlo aktivna u evangelizaciji, ponajviše putem dijeljenja traktata i osobnog dijeljenja svjedočanstva. Tijekom godine organizirale su se konferencije, izleti s djecom i mladima, a kasnije i omladinski kampovi. Crkvu su redovito posjećivali i strani misionari, koji su ponekad odvodili i po cijele grupe mladih u Englesku na međunarodne konferencije i kako bi iskusili tamošnji život crkve. Također, odlazilo se i na konferencije u Švicarsku, Francusku, tadašnju Čehoslovačku i Njemačku. Zajednica je rasla u pijetizmu. Vodstvo se sastojalo od starješinstva koje su sačinjavali Gabrijel Jonke, Branko Đaković, Božo i Jure Knežević i dr., no uglavnom su propovijedali Gabrijel i Branko koji su najvećim dijelom bili uključeni u vodstvo i rad crkve (slika 2).

Slika 2: *Zajednica Kristove crkve slobodne braće u prostoru crkve, Gajeva 9a, 1965.*

Tijekom sedamdesetih Gabrijel Jonke, koji je do tada zajedno s Brankom Đakovićem vodio zajednicu, odlazi u Njemačku, gdje se posvećuje misijskom radu s „gastarbajterima“ u Münchenu, dok Branko Đaković nastavlja voditi crkvu zajedno s ostalim starješinama. Otprilike u tom razdoblju dolazi do napetosti kod određene grupe mladih koji sve više osjećaju krutost određenih načela i pravila crkve te se velik broj mladih odvaja i nastavlja okupljanja kao samostalna kućna grupa.

KCB Gajeva nastavlja dalje s radom, ali u manjem broju. Crkva se oko prve polovice sedamdesetih više povezuje s njemačkom, konzervativnijom bratskom strujom preko misionara koji dolaze iz Njemačke, iz Dillenburga. Zajednicu također posjećuju i braća iz Francuske i Švicarske. Posebno za vrijeme Domovinskog rata u Hrvatskoj pomoć pružaju Francuzi, koji u nekoliko navrata šalju pošiljke humanitarne pomoći. S vremenom broj članova zbog starosti sve više postepeno opada. Branko Đaković, koji na kraju ostaje jedini starješina, zbog starosti i nemogućnosti brige oko vođenja zajednice 2005. prepušta brigu oko vođenja svom sinu Zorislavu Đakoviću. Godinu dana ranije, 2004. godine, crkva se pod nazivom Kristova crkva braće – Zagreb upisuje u Evidenciju vjerskih zajednica u RH. Godine 2008. sklopljen je ugovor između KCB i Biblijskog instituta u Zagrebu, kojim se Institutu dopušta korištenje prostora u svrhu čitaonice i učionice. Trenutno je sada u tom prostoru u Gajevoj 9a smještena čitaonica s referentnom literaturom Biblijskog instituta te Centar biblijskih istraživanja (CBI), odjel Biblijskog instituta „osnovan s ciljem poticanja javnog, osobnog i privatnog čitanja Biblije čuvanjem djela hrvatske biblijske baštine i promicanjem istraživanja njezine povijesti i istraživanja biblijskog prevodilaštva, s ciljem obnavljanja značaja Biblije i biblijskih vrijednosti u hrvatskom društvu te informiranja medija i javnosti o svemu vezanom uz promicanje Svetog pisma“ (Centar biblijskih istraživanja s. a.). U prostoru se organiziraju tečajevi biblijskog grčkog i hebrejskog jezika te predavanja na razne biblijske teme. Prostor se također koristi za razna događanja kao što su predstavljanje knjiga, razni kršćanski sastanci, okrugli stolovi i sl.

Nakon smrti B. Đakovića 2009. godine Zorislav Đaković je od strane Vijeća Kristovih crkava u Hrvatskoj¹⁰ službeno imenovan voditeljem zajednice u Gajevoj 9a. Godine 2008. izlazi knjiga *Vjerske zajednice u Hrvatskoj* u kojoj je objavljeno pod kategorijom „Kršćanske crkve reformacijske baštine“ poglavlje pod nazivom „Kristove crkve u Hrvatskoj“ gdje je iznijeta podjela Kristovih crkava na dva dijela, prema njihovom porijeklu: 1) Kristove crkve iz Pokreta obnove (*Restoration Movement*) koji je nastao u Velikoj Britaniji krajem 18. i početkom 19. st.; 2) Kristove crkve potekle iz engleskog i njemačkog pokreta braće iz 19. st. (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 123).

Gabrijelov sin Tomislav Jonke 1979. godine osniva zajednicu pod nazivom Kristova crkva – Betanija, koja se smatra slobodnom crkvom iz pokreta anabaptista (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 125). Oni se također koriste prostorom Gajeve 9a, samo u drugom terminu, a kasnije se sele na drugu lokaciju na Svačićevom trgu. Crkva Betanija, pod vodstvom Tomislava Jonkea, nastavlja

10 „Vlada Republike Hrvatske sklopila je 2003. godine ugovor od međusobnog interesa s Kristovim Crkvama u Hrvatskoj, kojim su Crkve stekle pravnu osobnost i mogućnost javnog djelovanja u društvenoj zajednici u skladu sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj“ (Kristova crkva Varaždin s. a.).

s organizacijom ljetnih kampova u Lokvama, kasnije kupuju i veći prostor te se dugi niz godina posvećuju radu s ovisnicima koji u Lokve dolaze tijekom cijele godine na duži period rehabilitacije. Također nastavljaju organizirati kampove za mlade, na koje dolaze mladi i iz drugih područja Hrvatske, posebice Rijeke.

Iz Kristove crkve braće u Zagrebu mnogo je onih koji su danas pastori i starije, kao npr. Tomislav Jonke (pastor Kristove crkve – Betanija u Zagrebu) i Giorgio Grlj (pastor Baptističke crkve u Rijeci), a neki su neko određeno vrijeme bili pastori poput Danijela Berkovića (nekad pastor crkve EPC Radosna vijest u Zagrebu, danas predavač starozavjetnog hebrejskog jezika i Starog zavjeta na Biblijskom institutu, Zagreb), Mihaela Jonkea (služio kao pastor, evangelizator i pomagao u podizanju i rastu crkvi), te neki služe u vodstvu crkve poput Zorislava Đakovića (član starješinstva Kristove crkve u Zagrebu te sadašnji voditelj Kristove crkve Braće – Zagreb).

2. Organizacija i struktura

2.1. Značajke KCB-a

„Osnivači bratskog pokreta u Engleskoj (*plymoutska braća*) uglavnom su bili evanđeoski kršćani iz Anglikanske crkve koji su smatrali da kršćanstvo mora biti vjerno Svetom pismu, jednostavno i praktično“ (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 123). Te značajke su se odnosile i na braću u Zagrebu koja su gajili vjernost Pismu, jednostavnost i praktičnost. Biblija se svakodnevno čitala, redovito proučavala i neki su se dijelovi učili napamet. Takva se praksa poticala čak i među djecom. Zorislav Đaković se prisjeća kako je Božo Knežević znao iznimno puno citata i dijelova Biblije napamet: „Sjećam se da su uvijek neke osobe, nas kao djecu, propitkivali. Posebno Božo Knežević, otac od Mire i Dunje, koji nas je znao pitat npr.: ‘Gdje piše *Ja sam put, istina i život* ili *Hodite k meni svi koji ste umorni i opterećeni?*’ A ako je tko znao, dao bi mu nagradu, sladoled ili tako. Pa smo mi nastojali znati. Puno se citirala Biblija, puno je ljudi znalo pojedine dijelove Biblije“ (Zorislav Đaković 2018). U knjizi *Vjerske zajednice u Hrvatskoj za bratski pokret* stoji sljedeće:

Pokret je postao poznat po naglašavanju da se za kršćansko jedinstvo treba odreći dominacijskih struktura i imena i sastajati se jednostavno kao braća, izražavajući dobrodošlicu svima koji pripadaju Kristu. Razumijevajući Crkvu kao zajednicu vjernika koji se sastaju da bi proslavljali Boga, naglašavajući autonomiju svake mjesne crkve. Smatraju da su službe i darovi u crkvi dani svim vjernicima. Uz prihvaćanje biblijskog učenja, *Bratske crkve* naglašavaju skori Kristov dolazak, propovijedanje evanđelja i nužnost osobnog obraćenja. U *Bratskom pokretu* svaka je mjesna crkva samostalna i ne postoji hijerarhija niti centralizirana organizacija (Marinović-Bobinac i Marinović-Jerolimov 2008, 131).

Kristova crkva braće, kao što je već navedeno, nastala je iz želje „za više duhovne hrane i zajedništva“ i tako je nastavila djelovati kroz mnoge zajedničke sastanke s naglaskom na proučavanju Svetoga Pisma. Svi članovi tj. braća mogli su poučavati, ovisno o nadahnuću Duha Svetoga.¹¹ Iako su izbjegavali denominacijsko svrstavanje i hijerarhijsku strukturu, ipak je postojala određena struktura i vodstvo o čemu će se detaljnije govoriti kasnije. Punovremena pastoralna služba nije dolazila u obzir, već su svi iz vodstva i starješinstva crkve imali svoje sekularne poslove i načine financiranja, prema primjeru apostola Pavla, koji se, dok je propovijedao evanđelje, bavio i izradom šatora. Tako se uzdržavao i nije bio na teret drugima, o čemu piše u 1 Solunjanima 2,9: „Ta sjećate se, braćo, našega truda i umora!. Radili smo noć i dan da nikomu od vas ne padnemo na teret dok smo vam propovijedali Radosnu vijest Božju.“¹² Također, temelj su ovome nalazili i u 1 Korinćanima 9,17-18: „Ako na vlastitu pobudu to činim, imam pravo na nagradu. Ako to na vlastitu pobudu ne činim, to je samo vršenje povjerene mi dužnosti. Koja je onda moja nagrada? Da propovijedajući Radosnu vijest predajem je badava, tako da se nikako ne poslužim svojim pravom u Radosnoj vijesti.“ Fond crkve (prikupljen od dobrovoljnog priloga članova) upotrebljavao se za potrebe crkve i širenja evanđelja što je uključivalo: održavanje prostora, organiziranje događanja, konferencija, izdavanje literature, pomoć potrebitima i sl.

Zajednica je bila karakteristična po pijetizmu tj. naglašenoj pobožnosti, ali i puritanizmu i želji za odvajanjem od svijeta i duhovnoj čistoći. Takvo nastojanje bilo je praktično vidljivo i u nekim izvanjskim obilježjima kao na primjer: žene se poticalo da nose suknje umjesto hlača (koje su se smatrale muškom odjećom), da nose primjerenu dužinu kose i frizuru (1 Kor 11,14-15) te da se općenito skromnije i čedno odijevaju (bez nakita ili samo sa skromnim nakitom, bez naglašavanja očiju ili usana šminkom i sl.), pozivajući se na biblijske retke (1 Tim 2,9-10; 1 Pet 3:2-5; Pnz 22,5); muške se poticalo da šišaju kosu (1 Kor 11,14) i nose odjeću primjerenu muškarcima. Također se izbjegavalo nositi kravatu, što se smatralo nepotrebnim uljepšavanjem (Pnz 22,5). Žene su na crkvenim sastancima trebale pokrivati glavu, u skladu s biblijskim redcima u 1 Korinćanima 11,5-16 gdje piše da „svaka žena koja moli ili prorokuje gologlava, sramoti svoga poglavara“ (1 Kor 11,5) i gdje Pavao, u desetom retku, napominje da „...žena treba da ima znak podložnosti na glavi radi anđela“ te nadalje u retku 13 kaže: „Prosudite sami da li doličuje da se žena gologlava moli Bogu?“ Prema tome bi žene tijekom sastanka na glavu stavljale maramu ili rubac, koji bi onda pri izlasku iz crkve skidale, osim ako ga nisu nosile stalno, kao što je bio običaj među starijim ženama u izvangradskim naseljima, a negdje se to može vidjeti i danas. Poželjna frizura bila je punđa, koju su nosile uglavnom sve žene, osim ponekih iz mlađe generacije. Od sedamdesetih

11 Osim žena koje su mogle poučavati djecu i druge žene.

12 Ako nije drugačije naznačeno, biblijski tekst korišten u ovome članku je *Biblija: Stari i Novi zavjet bez deuterokanonskih knjiga*. 2006. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

godina, kada kreće „hipi pokret“ među mladima, dolazi do trzavica između starijih i mlađih: mladići žele nositi dužu kosu, a djevojke se žele odijevati u tada sve popularnije traperice i imati raspuštenu kosu. Danijel Berković (2018) se prisjeća:

U ovoj prostoriji u Gajevoj, gdje je bila crkva slobodne braće, kad se ušlo na desnoj strani, uz prozore i gdje je bio harmonij, tu su žene sjedile, a muški lijevo gdje je bila kaljeva peć. To je uglavnom bilo pravilo. Žena u crkvi nije imala pravo glasa (u smislu javnog istupanja), čak niti u javnoj molitvi i obavezno je za žene bilo pokrivalo za glavu. Dakle „gologlava“ žena nije smjela nazočiti bogoštolju... s jedne strane se ženi branilo imati kratku kosu, a s druge strane ako ima dugu kosu ne smije ju raspustiti jer je to bilo kao kod nekih religija, kao Islam. Onda su žene vezale kosu u tzv. punđu, a na vrh toga je još išao rubac ili marama. Neke su žene onda imale i šesire umjesto marame, uglavnom pokrivalo je bilo važno.

2.1.1. Teologija

U knjizi *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi* Ruben Knežević navodi o Kristovoj crkvi braće:

U teologiji i tumačenju Biblije usvojen je tzv. dispenzacionalistički pristup s naglašenom eshatološkom notom (povijest spasenja podijeljena je obično u sedam vremenskih razdoblja – dispenzacija, u kojima Bog djeluje na raznolik način poseban za svako razdoblje) čijim se ocem smatra John Nelson Darby (1800. – 1882.), jedan od glavnih utemeljitelja plymoutskoga bratskog pokreta u europskim zemljama. Klasično obrazovan, priredio je biblijske prijevode na francuskom, njemačkom i engleskom jeziku (Knežević 2019, 137).

Kristova crkva braće naglašavala je iskustvo osobnog obraćenja, što je podrazumijevalo susret osobe sa živim Bogom, a kao rezultat toga slijedi promjena u načinu života i napuštanje starih, loših navika. Potom bi uslijedilo krštenje, kojem bi prethodio razgovor i određeno vrijeme promatranja. Zatim bi osobu krstila braća iz vodstva crkve. Krstiti su se mogle jedino odrasle osobe, uranjanjem u vodu. Krštenje bi se odvijalo u prostorijama crkve, u Gajevoj 9a (u za predviđenoj kadi) ili na rijeci Savi (slika 3). Također, naglašavao se skori Kristov dolazak, Božji sud i potreba za obraćenjem.

2.2. Organizacija crkve

Lokalne crkve djelovale su samostalno pod vodstvom starješinstva. Svake četiri godine, a po potrebi i češće, održavala se glavna skupština radi rješavanja zajedničkih pitanja. Ostala tekuća pitanja rješavalo je glavno predstavništvo koje se sastojalo od odabranih starješina za područje svake republike s još nekoliko pridruženih članova. Predsjednik Glavnog predstavništva crkve šezdesetih je godina

Slika 3: Krštenje na rijeci Savi, Zagreb, 23. srpnja 1968.

bio Samuel Rybar, sa sjedištem u Bačkom Petrovcu, dok se sjedište sekretarijata nalazilo u Zagrebu.

Godine 1945. bratske su crkve izdale knjižicu pod nazivom *Načela: (kao stalni program) na kojima se zasniva i na osnovu kojih djeluje Kršćanska zajednica slobodne braće (1 Kor 1,9) (Gal 6, 15-16)* (Bogdanov 1945). To je malena knjižica (16 x 10 cm) na osamnaest stranica koju je sastavio Bogdanov Ljubomir u Novom Sadu. Unutar knjižice nalazi se pečat Upravnog odbora s potpisom Petra Mojsovića. Knjižica je izdana radi potrebe definiranja djelovanja crkve pred vlastima, te radi njezina slobodnog djelovanja. *Načela* pružaju pregled ustroja crkve i načina djelovanja bez vjerske dogmatike. Na početku same knjižice u osam točaka ukratko se predstavljaju osnovna vjerska načela, počevši brojem 1. „Duhovni poglavar Zajednice je sam Isus Krist, koji je na nebesima, a na zemlji zastupljen Duhom Njegovim, čije je učenje jedino mjerodavno i obavezno za duhovni život svakog člana Zajednice (Ef 1,20, Kol 1,18, Iv 14,26).“ Kao zadatak zajednice navodi se propovijedanje, tumačenje evanđelja, učvršćivanje članova u vjeri i moralnom kršćanskom životu prema propisima evanđelja kao priprema za vječni život, a osnova učenja zajednice je Sveto pismo. Članovi se zajednice, s obzirom na odnos prema vlasti, kako se navodi, uče bezuvjetnoj vjernosti i pokornom vršenju vojnih obvezi. Kroz sljedećih 28 točaka opisuje se organizacija i pravila koja treba poštivati, što se odnosi na slobodnu braću u FNRJ. Prema *Načelima* svaka mjesna zajednica s dovoljnim brojem članova čini javno religiozno tijelo koje nadgleda odgovorni Mjesni odbor s jednim predstavnikom tj. starješinom i nekoliko odbornika, koji su pred Bogom i vlastima odgovorni za svoju mjesnu zajednicu, ili kako piše „skupštinu“. Predstavnik Mjesnog odbora izabire Glavno predstavništvo s odobrenjem mjesne zajednice, koja također bira odbornike s odobrenjem Glavnog predstavništva. Glavno predstavništvo (predsjedništvo) sastoji se od dvanaest članova koji sačinjavaju Glavni upravni odbor, a koji na mandat od četiri godine bira Glavna skupština. Za članove Upravnog

odbora postavljeni su Petar K. Mojsović, kao predsjednik, i Samuel Cibula, kao zamjenik, Andrija Stracinsky postavljen je za predsjednika Nadzornog odbora te Miro Hornyak za njegova zamjenika.

Nadalje, navodi se deset članova Upravnog odbora, pet članova Nadzornog te devet zamjenika odbornika iz sljedećih mjesta: Čurug, Gospođinci, Novi Sad, Đurđevo, Kisač, Kulpin, Beograd i Neštin, po čemu se može naslutiti da su i u tim mjestima postojale mjesne bratske zajednice. Kao mjesto Glavnog predstavnništva za područje cijele FNR Jugoslavije navodi se Novi Sad, a mjesne zajednice ovisno o mogućnostima s vremena na vrijeme daju dobrovoljni prilog odboru Glavnog predstavnništva koji se tim financijama koristi za svoje troškove oko izdanja časopisa, organizacije glavnih konferencija i eventualno ako bi postojali izasalani misionari, za financiranje njihova uzdržavanja.

U *Načelima* se osim opisa uprave navode neke odgovornosti članova, opisuje se način rješavanja nesuglasica (unutar zajednice ili šire preko Suda časti mjesnih zajednica i Disciplinskog suda), način djelovanja (sastanci, propovijedanje evanđelja, konferencije i biblijska proučavanja) i odnos prema vlastima (tj. poštivanje vlasti te odricanje od ikakve političke djelatnosti). Petar K. Mojsović u napomeni

Slika 4: *Gabrijel i Nada Jonke, 11. prosinca 1949.*

na kraju naglašava kako ovo nije dogmatika crkve, jer se zajednica ni ne oslanja na dogmatiku, nego jedino na osobu Sina Božjega Isusa Krista, a ova su pravila i načela izdana radi interesa naroda i vlasti vezano za vanjsko kretanje, djelovanje, način rada, vjerovanja, red i poredak zajednice. Nadalje ustvrđuje kako su vjernici koji ne hodaju u Kristovoj ljubavi hladni dogmatici i sektaši, dok je Krist svojim sljedbenicima ostavio zapovijed ljubavi koja spaja i čini zajednicu. Stoga se vjernici trebaju oslanjati na Kristove novozavjetne logičke zapovijedi, bez vjerskog fanatizma (Bogdanov 1945).

2.2.1. Gabrijel i Nada Jonke

Gabrijel Jonke (1921. – 2002.)¹³ slučajem prilika rodio se u Skopju, ali je

¹³ Životopis napisan prema iskazu Mihaela Jonke, Gabrijelova sina.

odrastao i školovao se u Zagrebu. Gabrijel i Nada vjenčali su se 1949., zajedno su služili Gospodinu u podizanje crkve i još uz to uspjeli podići šestero djece (Danijela, Mihael, Tomislav, Ivana, Lidija i Mirjana) (slika 4). Gabrijel je diplomirani ekonomist koji je završio Ekonomski fakultet u Zagrebu. Radio je dvadesetak godina kao ekonomist za jednu tvrtku u Zagrebu, potom je dvije godine radio u Egiptu gdje je vodio financije prilikom radova na Asuanskoj brani. Zatim se zaposlio u tvrtki u Strasbourgu, u Francuskoj, kao ekonomski komercijalist za Istočnu Europu. Dok je radio u Strasbourgu, živio je na relaciji Zagreb – Strasbourgu jer je supruga Nada sa šestero djece živjela u Zagrebu. Također je u to vrijeme bio aktivan u vodstvu crkve u Gajevoj 9a. Nakon jednog izvanrednog posla koji je za tu tvrtku sklopio u Bugarskoj dobiva ponudu da prijevremeno ode u mirovinu s punom plaćom te nakon toga odlazi u München s ciljem da širi evanđelje među „gasterbajterima“ koji su tamo živjeli.

Osim služenja u KCB-u u Zagrebu, Gabrijel i Nada aktivno rade na stvaranju zajednice u Münchenu koja je okupljala vjernike pretežito s područja bivše Jugoslavije. Zajednica je prvo krenula kao kućna grupa, a onda je narasla u zajednicu od trideset do četrdeset ljudi. Ova se zajednica nije htjela denominacijski odrediti. Na početku su krenuli s redovitim uličnim evangelizacijama u čemu im je pomogao brat Vlado Majersky, koji je iz Novog Sada došao raditi u München. Na ulici bi postavili stol s kršćanskom literaturom, a često su tu znali pjevati kršćanske pjesme i propovijedati. U svojim početcima znali su obilaziti susjedstvo te, ako bi vidjeli prezime koje je bilo iz njihovog podneblja, pozvonili bi i podijelili s njima evanđelje. Tako su neki koji su došli u Njemačku s područja bivše Jugoslavije tamo prvi puta čuli Radosnu vijest i primili spasenje.

Gabrijel je bio evangelizator i propovjednik, dok je Nada (1928.) imala dar za rad s djecom, ali i dar ohrabivanja i molitve. Zajedno su proputovali skoro cijelu Jugoslaviju, obilazeći vjerne. Nakon pogoršanja Gabrijelova zdravstvenog stanja, Nada je s njime nastavila živjeti u Lokvama te je i nakon njegove smrti tu ostala do svoje duboke starosti. Pod stare dane napisala je dnevno čitanje tj. čitanje odabranih biblijskih citata za svaki dan kroz godinu, pod nazivom *Kompas za svaki dan* u izdanju Kristove crkve – Betanija.

3. Djelovanje i rad zajednice

3.1. Sastanci, poučavanje, zajedništva i evangelizacija

3.1.1. Sastanci crkve

Sastanci su se održavali nedjeljom ujutro i popodne te petkom i srijedom. Srijedom se proučavala Biblija, a petkom se održavao molitveni sastanak. Članovi su uglavnom u punom broju dolazili na sve ove sastanke (Zorislav Đaković 2018). U

to je vrijeme bilo uobičajeno da se sastanci ne propuštaju, uključujući i one preko tjedna, osim zbog opravdanih razloga. Nedjeljom u 10 sati održavalo se bogoslužje koje je Kristova crkva braće nazivala „lomljenje kruha“ ili štovanje (Zorislav Đaković 2018) i to je bio sastanak braće tj. članova zajednice. Sastanak u nedjelju popodne bio je evangelizacijski sastanak otvoren za sve. Nedjeljno jutarnje štovanje najprije bi započelo pjesmom, zatim bi se netko od braće ustao i pomolio. Kod molitve bi obično svi ustali, a onda se nastavilo pjevati. Pjevanje se obično pratilo na harmoniju¹⁴ koji je svirala prvo sestra Marta Hanzel, zatim je tu ulogu preuzela Hana Gajer te kasnije Ana Woskrasenski i Astrid iz Rijeke. Pjevanje je vodila Nada Jonke, dok je Hana G. ponekad pjevala drugi glas kod dvoglasnog pjevanja. U pjevanju su svi sudjelovali, koristeći se pjesmaricama. Najprije su to bile male knjižice samo s riječima, a kasnije su se počeli koristiti mnogo većim baptističkim pjesmaricama *Duhovne pjesme*, tzv. „crnim pjesmaricama“ s notama. Zatim bi uslijedila tzv. Gospodnja večera koja se nazivala „lomljenje kruha“, a nakon toga dobrotvorno darivanje ili milodar. Stol s bijelim stolnjakom na kojem su bili kruh i vino bio je postavljen u središtu prostorije, a stolice su bile postavljene ukrug oko stola. Danijel Berković (2018) se prisjeća:

Sveta večera, to se zvalo „lomljenje kruha“, to je bilo svake nedjelje, neizostavno. Za slobodnu braću, to je zapravo bilo središte bogoštovlja, iako je propovijed zauzimala vrlo važno mjesto, ali kao što je kod rimokatolika euharistija središte mise, tu bi „lomljenje kruha“ isto bilo središte. Ono što je kod propovijedi ovdje bilo značajno, slično kao i kod nedjeljne škole, propovijed nije bila toliko tematska koliko se držala određenog biblijskog teksta. Dakle, ono što se danas na engleskom zove „expository preaching“, to su već onda prakticirali. To se kasnije pogubilo i danas se opet ponovo govori da se treba rehabilitirati ta vrsta ekspozicijskog propovijedanja.

Nadalje, Berković (2018) nastavlja: „To je sve uglavnom bilo u tišini i tu se osjećao, kod Svete večere tj. ‘lomljenja kruha’, aspekt velike ozbiljnosti, nerijetko su ljudi čak i zaplakali, naglasak je bio na trpljenju: na križu, smrti Kristovoj. Dakle, tu je uglavnom nedostajao element uskrsnuća, pobjede nad smrti itd. Dakle naglasak na ‘lomljenju kruha’ je bio trpljenje i smrt.“

Za početak Gospodnje večere, koja je bila jedan od ključnih elemenata sastanka, netko bi uvijek podijelio nešto prigodno iz Riječi te bi se molilo za kruh i vino. Znala su se uključivati i druga braća, kako Ivana Đaković, Brankova kći komentira: „Nije to tako brzo prolazilo, ta molitva ‘Hvala ti, Gospode, što si patio za nas’, znaš kako to već ide, nego se čitalo iz Psalama pa iz Evanđelja, više se ponavljao taj događaj. Tu su muški sudjelovali da bi se molili i čitali“ (Zorislav Đaković 2018). Tijekom „Gospodnje večere“ vino se pilo iz jedne čaše, jednog

14 Gitara se nije svirala kod nedjeljnog štovanja, samo harmonij, jer se gitara povezivala sa svjetovnom glazbom, ali se kasnije na njoj sviralo u nekim drugim prilikama kao npr. na omladinskim sastancima i kampovima.

kaleža, koja je kružila od osobe do osobe. Kruh koji je bio na tanjuriću također je kružio među prisutnima te si je svatko odlomio komadić.¹⁵ Zatim bi netko došao naprijed za propovjedaonicu i nešto pročitao iz Riječi te bi se na tu temu onda propovijedalo. Moglo je i više braće nešto podijeliti, ako su osjetili poticaj Duha. Svi su uglavnom nosili svoju Bibliju u kojoj bi pratili ono o čemu se govorilo. Na kraju se završavalo pjesmom. Sastanak je ukupno trajao oko sat i pol, a nakon toga je slijedila tzv. „nedjeljna škola“ za djecu (slika 5). Kada bi odrasli izašli iz prostorije, djeca koja su bila prisutna za vrijeme jutarnjeg štovanja ostala su na

Slika 5: Djeca u „nedjeljnoj školi“ u Gajevoj 9a, oko 1961.

svom biblijskom poučavanju koje je najčešće vodila Nada Jonke. Zorislav Đaković (2018) se prisjeća: „Imali smo izrezane likove iz biblijskih priča i to se onda lijepilo na flanel, na kakvu podlogu i to je bilo u ono vrijeme, nama djeci, jako zanimljivo i veselo.“ Jadranka Fumić Belamarić (2018) također se s radošću prisjeća tih satova: „To je kod sestre Nade bilo jako izvrsno, učili smo te pjesmice koje ja danas pjevam i svojim unucima, tako da je to bilo nešto predivno. Puno nas je naučila, zbilja nas je puno naučila, ona nas je stvarno držala u vjeri, to nisu bili sastanci reda radi, već je to bilo duboko, Duhom ispunjeno, jako lijepo je bilo.“ Danijel Berković (2018) također komentira:

Ono što je za tu nedjeljnu školu bilo karakteristično, ja bi rekao i jedinstveno iz tih naših tradicija, što nisu bili priručnici nego se išlo kroz biblijski tekst. Vrlo često su to bili tekstovi iz Starog zavjeta, iz Petoknjžja i sl. pa su se obrađivale teme Izraelaca, hrama i sl. To je bila jedna od praktički prvih analiza, mi bi teolozi to danas nazvali „egzegeza“, ali kad se čovjek vrati unazad, za ono vrijeme je to bilo na prilično visokoj razini na kojoj su se egzegetski tekstovi proučavali, naravno za dječji način pristup, ali to je „al pari“ jednoj dobroj egzegezi neke biblijske škole... To je bilo od dvanaest do šesnaest, sedamnaest, dakle,

15 Kruh je na početku pekla Marija Galović, a kasnije se kupovalo neko pecivo.

kako se to kaže „mladi adolescenti“ su to bili... u tim nedjeljnim školama su se znali pripravljeni programi za blagdane: Božić i Uskrs. Znale su biti i male drame, zbarsko pjevanje, dosta aktivnosti je tu bilo.

3.1.2. Omladinski sastanci, izleti i putovanja

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih, kada se skupio već veliki broj omladine, četvrtkom su se organizirali omladinski sastanci koje je obično vodio Ivan Vacek, zvan Johnny, a kasnije mu se u vođenju priključio Peter MacKenzie. Jadranka Fumić Belamarić (2018) prisjeća se tih dana:

Onda je Gajeva dosta popularna bila, pogotovo što se tiče omladine. To je bilo toliko mladih... prekrasni omladinski sastanci... bilo nas je stvarno jako puno, pa smo čak i zajedno putovali u Englesku s Peterom... išli smo zajedno na onaj „Spree ‘73“, 1973. god... gdje je bio i Bill Graham... Gajeva je inače bila crkva s jako puno ljudi, u nedjelju smo stajali tamo u predsoblju jer nismo mjesta imali... jako velika crkva je bila, izvrsni su bili, imali smo jako puno gostiju iz Njemačke, Amerike itd.

Otrprike od 1965. pa do početka 70-ih misionari koji su dolazili iz Engleske znali su organizirati jednomjesečne odlaske mladih u Englesku kako bi im pružili priliku da iskuse život u njihovim mjesnim zajednicama i kako bi učili engleski jezik. Mladi su bili smješteni u kršćanskim obiteljima, uglavnom u okolici Londona. Zorislav Đaković (2018) se prisjeća:

Mi mladi, zajedno smo putovali do Londona, vlakom i brodom, onda još nije bilo tunela ispod La Manchea. Išao sam jedanput kod jedne obitelji ‘65., nakon završene osnovne i onda opet ‘69. god. Roditelji bi nam platili put, a smještaj je bio tamo besplatan. Tražili smo vize koje su se tada teško dobivale pa bi oni slali garantno pismo. Bilo je to jedno lijepo iskustvo u tim engleskim crkvama i korisno za učenje jezika u tim obiteljima kršćana. Uvijek je išla velika grupa iz cijele ondašnje Jugoslavije i to je organizirao Bill Grünbaum.

U ljeto 1973. godine MacKenzie je poveo grupu mladih iz Gajeve, kojima se pridružilo i nekoliko mladih iz Radićeve, na internacionalnu evangelizacijsku konferenciju za mlade pod nazivom „Spree ‘73“.¹⁶ Ona se održala na poznatom nogometnom stadionu Wembley u Londonu (Fumić 2018). Konferencija je trajala četiri dana s više kršćanskih koncerata i poruka, gdje su nastupala poznata imena kao Johnny Cash i Cliff Richard, a glavni je govornik bio poznati evangelizator i organizator tog događanja – Billy Graham. Na konferenciji je bilo više od 20.000 posjetitelja iz dvadeset šest nacija (Plowman 1973).

Nadalje, Jadranka F. Belamarić nastavlja: „U Gajevoj smo bili redovito, svaki četvrtak, to je bilo krasno, svirali smo gitaru, oni koji su znali svirati kao Johnny i Peter, i pjevali su uz to“ (Fumić 2018). Nažalost, početkom 70-ih Johnny Vacek

16 *Spree = SPiritual REEmphasis.*

iznenada pogiba u prometnoj nesreći, a rad s mladima nastavlja Peter MacKenzie (1942. – 2007.) koji iz Velike Britanije dolazi kao misionar oko 1971. godine u Kristovu crkvu braće u Gajevoj. Iz tog vremena J. F. Belamarić (2018) se prisjeća:

Osamnaest godina sam ja imala kad smo išli u Lokve. Onda je te jedne godine poginuo Johnny, Ivan Johnny Vacek, u tom jednom sudaru, to je bilo '72. ili tako nešto, ne znam točno. Te sam godine ja baš isto trebala ići u Lokve, ali nisam išla, evo, kao da je Bog znao. Ja sam baš s njim trebala ići, a on me je trebao voziti i onda je taj auto stradao... Meni je taj Johnny bio veliki gubitak... Bila je crkva jako živa i stalno je rasla, dosta nas je bilo, pogotovo mladih i onda se to sve nekako prekinulo, što je velika šteta. Razišli smo se i onda smo otišli u baptističku, na sve strane smo se raspršili.

Otrprilike u to vrijeme pod utjecajem misionara sa Zapada, a posebice iz Njemačke, započinje se sve više naglašavati puritanizam koji mladima više nije bio prihvatljiv. Zbog nastalih nesuglasica MacKenzie napušta Gajevu i odlazi kod baptista u Radićevu gdje kasnije postaje i pastor.¹⁷ Nakon MacKenzie i jedan dio grupe mladih također odlazi u Baptističku crkvu.

Ostali, većim dijelom mladi, nalazili su se kraće vrijeme u kućnoj grupi. Ta je grupa brzo rasla pa im je ondašnji stambeni prostor postao tijesan za okupljanje. U jednom periodu senior Evangeličke crkve Vladimir L. Deutsch ustupa im na korištenje prostor koji se nalazio u Gundulićevoj ulici. Tamo se nastavljaju okupljanja jednom tjedno. Pozivajući prijatelje i poznanike, grupa je rasla, te narasla na čak četrdeset do pedeset mladih. Sastanci su bili bez nekog određenog protokola s pjevanjem uz gitaru i kratko poučavanje, te dvije-tri molitve. Poučavanje su obično vodili Tomislav ili Mihael Jonke (Gabrijelovi sinovi), braća Branimir i Radica Gajer te ponekad Danijel Berković. Međutim, to nije bilo klasično poučavanje, već bi moderatori uvodnim izlaganjem pokrenuli neku temu, koja bi se onda na temelju biblijskog teksta nadalje razlagala kroz otvorenu diskusiju. To je bila, kako Berković komentira, novotarija za ono vrijeme – tematsko poučavanje tj. razgovaranje na temelju biblijskog teksta o nekoj temi, za razliku od dotadašnjeg ekspozitornog poučavanja (gdje je polazište isključivo određeni biblijski tekst, a ne neka zadana tema) (Berković 2018). Također, novost je za ono vrijeme bio način pjevanja. Pjevalo se puno, ali ne više iz pjesmarica, već su se većinom pjevali tzv. „korusi“ od jedne do dvije kitice koje su se ponavljale. U velikoj su se mjeri prevodile novije pjesme s engleskog govornog područja. Kako Berković (2018) zaključuje, to je postao jedan „novi glazbeni žanr.“

Nakon godinu-dvije nalaženja u Gundulićevoj ulici, u prostoru koji je ustupio senior Deutsch, grupa mladih počinje osjećati pritisak da ih evangelici žele usmjeriti prema svojim načelima. Zbog toga napuštaju taj prostor i od tada se raspršuju na razne strane. Otrprilike u tom periodu, 1978. godine, Zorislav i Marina Đaković

17 Više o Peter MacKenzie vidi: Informatička katolička agencija 2007.

susreću Mladena Jovanovića te se počinju nalaziti s njime u kućnoj grupi koju on vodi.¹⁸ Zorislav Đaković (2018) upoznao je Mladena Jovanovića još i ranije, dok su imali omladinske sastanke u Gajevoj te o tome izjavljuje:

Za vrijeme dok smo se još u Gajevoj nalazili, negdje prije odlaska, kad je tu već bio Peter MacKenzie, došli su Bud Pickl i David Gatewood, misionari iz Amerike. Oni su došli u Gajevu i nas omladinu pozvali na svoje sastanke. To je bilo negdje početkom sedamdesetih. David Gatewood, njegov otac je bio dekan Biblijske škole u Beču. Oni su nas znali pozvati kod sebe doma na biblijsko poučavanje i druženje, i to nam je isto bilo jako zanimljivo. Imali su neki stan ili kuću iznajmljenu tu u Zagrebu i tu smo i prvi put upoznali Mladena i još neke ljude, međutim kasnije sam ja onda s Mladenom redovito odlazio u Kristovu crkvu u Amruševu, ali i povremeno i u Gajevu. Pomagao sam raznim humanitarnim akcijama koje je organizirala Gajeva crkva za vrijeme rata. Oni su donosili pomoć iz Francuske, Njemačke i od svuda i tako smo nekako se opet zbližili i kako je Branko, tata, bio sve slabiji, tako sam i ja polako preuzimao dio poslova za Gajevu, što se tiče čisto organizacije, vođenja, administracije crkve, literature. A kasnije smo često tu znali organizirati tematske sastanke većih grupa naših prijatelja i to se do danas tako zadržalo. Imamo povremeno neke tematske sastanke ili se u Gajevoj događaju neki drugi sastanci kao škola hebrejskog, sastanci PEV-a, promocije knjiga itd.

3.1.3. Izleti i evangelizacije

S obzirom na to da se u šezdesetima nije smjelo evangelizirati na ulici, KCB u Gajevoj se koristila raznim pristupima kako bi doprla do ljudi. Jedan je od pristupa predstavljalo izdavaštvo. Drugi je pristup bio kroz organizirane izlete sa svrhom evangelizacije. Na izlete se išlo nedjeljom popodne, barem jednom mjesečno u grupicama. Posjećivala su se okolna sela, a vjernici su dijelili mještanima svoja svjedočanstva. Obično se išlo u Samoborsko gorje, Žumberak i okolna sela, a ponekad su izletnici i prespavali u nekom štaglju. Nekad su se ljudi obratili, a koji su mogli došli su u zajednicu (Berković 2018). Slika 6 pokazuje skupinu vjernika u evangelizacijskoj misiji u Dugoj Resi 1963. godine. Na slici su vjernici bratske crkve iz Zagreba: Gabrijel Jonke, Branko Đaković, Jure Knežević, Ana Woskrajenski, Meri Magerle itd. te braća iz Duge Rese s pastorom Stevom Mikanom.

U crkvi u Gajevoj velika se pažnja posvećivala mladima, tako su mlade redovito, gotovo svake subote, vodili na Sljeme. Na izlete je obično išlo nekoliko odraslih koji su vodili svu djecu od dvanaest godina naviše, te mlade sve do dvadeset pet, trideset godina. Nekad se skupilo i do tridesetak mladih. To je bilo tijekom šezdesetih godina, sve dok se nije našla lokacija u Lokvama krajem šezdesetih pa je od tada to bila nova destinacija kamo se je odlazilo za blagdane tijekom godine i tijekom ljeta (Berković 2018).

18 Kasnije je iz toga nastala Kristova crkva, prvo u Amruševoj ulici br. 11, a od 2000. godine u Kušlanovoj 21, gdje se i danas nalazi.

Slika 6: *Evangelizacijska misija u Dugoj Resi, 1963.*

3.1.4. Kampovi

S obzirom na to da je broj mladih u crkvi narastao, te na poticaj obitelji Jonke da se pronade pogodna lokacija u prirodi za zajednička okupljanja njihove obitelji i crkve, počinje se tražiti lokacija za održavanje kampova. Uskoro je pronađena livada u mjestu Homer pokraj Lokvarskog jezera u Gorskom kotaru. U ono je vrijeme održavanje kršćanskih kampova za mlade bila novina unutar evanđeoskih crkava, te je ovo bio jedan od prvih takve vrste u Hrvatskoj.

Prvi kamp za mlade u tzv. „Lokvama“ održan je 1966. godine kada je bilo postavljeno sedam šatora na livadi uz branu, a iduće godine 1967. Gabrijel i Nada Jonke uzimaju u zakup obližnji komad zemlje i kupuju sjenik, staru baraku. Od onda se svako ljeto organiziraju kampovi na tom mjestu. Baraka je bila vrlo trošna te im je stoga susjeda Nada Pintarić, od koje su kupili tu baraku i koja je također od njih čula riječ evanđelja, izašla ususret tako što im je na korištenje ustupila svoju kuhinju. Na početku su muški spavali u šatorima, a djevojke kod gospođe Pintarić (Jonke 2017). Kasnije se baraka uredila i tu je stalo dvadesetak ležaja: desetak za muškarce i desetak za žene, no uz dodatak šatora na ovom se prostoru moglo smjestiti četrdesetak mladih. Uglavnom su to bili mladi iz zagrebačke crkve, ali znali su se pridružiti i poneki iz Rijeke te drugih gradova bivše Jugoslavije (Berković 2018). Te je omladinske sastanke uglavnom vodio Gabrijel Jonke. On je vodio proučavanja Biblije i organizirao izlete. Njegova je supruga Nada također bila vrlo uključena u vođenje kampa, od brige oko jela do duhovnog utjecaja na mlade kroz molitvu, vođenje pjevanja i dijeljenja poruke iz Božje Riječi. Ti su se kampovi redovito održavali sve do sredine sedamdesetih (Zorislav Đaković 2018) i bili su veoma popularni jer se poticala bratska ljubav i kršćansko

zajedništvo. Provodilo se vrijeme u prirodi i na izletima, proučavala se Božja riječ, pjevale su se kršćanske pjesme uz gitaru oko logorske vatre (slika 7). I dandanas se mnogi rado sjećaju tih kampova na kojima su prvi put iskusili Božju blizinu i ljubav te kršćansko zajedništvo.

Slika 7: Propovijed na livadi, mladi s MacKenziem, Lokve, 1971.

Godine 1988. obitelj Jonke kupuje drugi obližnji komad zemlje i trošnu, ruševnu kuću koja je nakon obnove i nadogradnje bila gotova 1991. godine. Obitelj Jonke svake je praznike provodila u Lokvama, a nakon preseljenja u München, tamo bi proveli dva mjeseca tijekom ljeta, a ostatak su vremena boravili u Münchenu. Nažalost, pri samom završetku gradnje kuće, 1992. Gabriel Jonke pao je u komu. Dok je još bio u Njemačkoj, otkriven mu je mali tumor na malom mozgu, koji mu je izvađen, ali mu je nakon toga mozak atrofirao te je od 1992. do 2002. godine deset godina proveo ležeći u komi u svom domu u Lokvama, a supruga se Nada cijelo to vrijeme sve do njegove smrti brinula o njemu (Jonke 2017). Nakon toga su se kampovi i dalje nastavili održavati, a njihovo vodstvo i organizaciju preuzima Gabrielov sin Tomislav Jonke i njegov suradnik Zlatko Vidačić (Kristova crkva Betanija u Zagrebu).

3.1.5. Konferencije

Kristova crkva braće u Zagrebu bila je dobro povezana s ostalim bratskim zajednicama u zemlji i šire, najviše s Rijekom, Bačkim Petrovcem i Novim Sadom. Jedanput do dvaput godišnje organizirale su se konferencije na kojima su se okupljali vjernici iz cijele Jugoslavije (slika 8). Na tim su konferencijama većinom bili domaći govornici kao što su: Samuel Rybar (stariji i mlađi), Gabriel Jonke, Branko Đaković i Mijo Strbad. Samuel Rybar vodio je zajednicu u Bačkom Petrovcu, a Mijo Strbad u Rijeci (Zorislav Đaković 2018). Znali su govoriti i strani govornici, kao Bill Grünbaum i Ken Andverta iz Engleske, koji su često dolazili kao misionari. Bilo je i nekih međunarodno poznatih imena kao Bakht Singh iz Indije i Roger T. Foster iz Engleske.

Slika 8: *Grupa mladih na Glavnom kolodvoru u Zagrebu prilikom odlaska na konferenciju u Novi Sad (Ivan Vacek, zvani „Johnny“ drugi s lijeva).*

Bakht Singh (1903. – 2000.). Mnogi se rado sjećaju kako je u Gajevoj u listopadu 1965. godine govorio Bakht Singh (slika 9). Tom je prilikom prostor crkve bio ispunjen do posljednjeg mjesta. Bakht je bio vrlo dobar i dinamičan govornik (Zorislav Đaković 2018), veliki evangelizator, učitelj i osnivač velikih crkava u Indiji. Mnogi su ga zvali Billy Graham Indije i azijskog područja. Sagledavajući njegov način života, može se uočiti da su mnoge principe kojih se Bakht držao slijedile i bratske crkve na ovom području.

Bakht je bio skroman čovjek, a na dan kada je održan njegov posljednji ispričaj objavljen je sljedeći zapis: „Promet se zaustavio dok je povorka od 300.000 ožalošćenih prolazila za lijesom prema groblju. Za kime su plakali? Nije bio bogat čovjek: živio je većinu svoga života u sobici od 3 x 2,4 kvadratnih metara i nikad nije posjedovao bankovni račun... Bio je biblijski učitelj, poznat tisućama samo kao ‘brat’“ (Hawksley 2009). Bakht je bio odgojen u tradicionalnoj indijskoj obitelji, od rođenja posvećen guruu, osnivaču sikhizma. Prezirao je kršćanstvo, ali je tijekom studija u Kanadi doživio Božji dodir na jednom kršćanskom okupljanju

Slika 9: *Bakht Singh s Gabrielom Jonkeom, listopad 1965.*

na kojem se zatekao. Uskoro je počeo čitati Bibliju i doživio obraćenje. Nakon tog iskustva odlučio se potpuno posvetiti Bogu i njemu služiti. Vrativši se u Indiju, počeo je moliti, postiti i propovijedati. Budući da ga se obitelj odrekla zbog prihvaćanja kršćanske vjere, spavao je s beskućnicima i propovijedao siromašnima. Uskoro se pročulo za njega i crkve su ga počele pozivati da propovijeda.

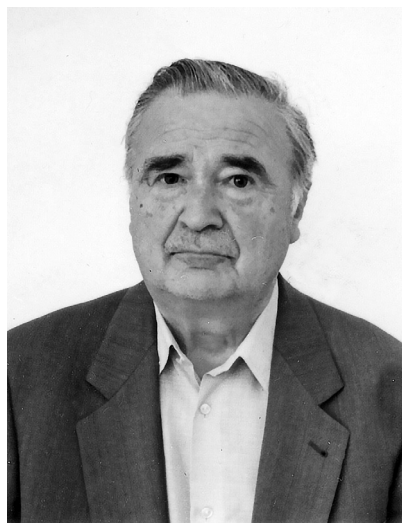
U ljeto 1937. zaputio se u mjesto zvano Martinpur. U to je vrijeme ovo mjesto, dio onovremene Indije, a danas dio Pakistana, bilo poznato po nemoralu i alkoholu. Tamo je molio i propovijedao dok jednu večer nisu svi ustali na molitvu, pali na koljena te cijelu noć plakali i Bogu ispovijedali grijeha. Došlo je do probuđenja. Od tuda je izabrao sedamdesetoricu s kojima je pješačio do iduće destinacije gdje se opet ponovilo isto, te se probuđenje počelo dalje širiti i u ostala mjesta. Bakht je bio izvrstan poznavatelj Biblije i sve je poticao da kupe Bibliju i da je uče napamet. Uvijek je molio na koljenima i druge poticao da čine tako. Bakht Singh je za vrijeme svojih propovijedi običavao moliti i za bolesne. Često su prisutni mogli svjedočiti čudesnim iscjeljenima, ali zato što nije htio privlačiti ljude Kristu zbog krivih razloga, čak je molio da Bog prestane iscjeljivati kroz njega.

Kroz svoje evangelizacijske pohode Bakht je podigao 350 crkvi, dok ga je nekoliko tisuća crkvenih zajednica smatralo svojim duhovnim ocem. Svake godine održao bi konferenciju gdje bi se skupile sve zajednice povezana s njime. Konferencija je trajala oko devetnaest dana, a ljudi su bili smješteni u šatorima i imali bi tzv. „gozbe ljubavi“, gdje bi se okupili i zajedno jeli. Svi bi bili nahranjeni, a nije se nikad tražio dobrovoljni prilog, niti su se te konferencije naplaćivale. Često se molilo cijelu noć, a govornik se nije nikad znao unaprijed. Bakht bi neposredno prije sastanka molio sa svojim suradnicama i pitao je li netko dobio poruku od Gospodina. Nikad nije želio unaprijed dogovoriti tko će propovijedati jer je vjerovao da to koči Duha. Prakticirao se ekspozitorni način propovijedanja i od svih se očekivalo da nose svoje Biblije i u njima prate ono što se govorilo. Ta okupljanja su često izgledala ovako: dizanje rano ujutro, nakon izlaska sunca, uslijedila su krštenja (kojih je bilo puno) te polaganje ruku na krštenike, zatim slavljenje, propovijed i na kraju „lomljenje kruha“, potom je slijedila „gozba ljubavi“ (ručak) i navečer evangelizacijski skup. Bakht se čvrsto držao svojih principa, nikada nije čitao novine i gledao televiziju te je druge poticao da čine tako. Mnoge je sate provodio u molitvi i proučavanju Pisma. Nakon 1946. počeo je redovito putovati izvan Indije u razne zemlje gdje su ga pozivali da govori. Tako je došao i u Zagreb (Hawksley 2009).

3.2. *Izdavaštvo i Branko Đaković*

U Hrvatskoj, tj. ondašnjoj Jugoslaviji, u razdoblju kada je zajednica bila najaktivnija (1950. – 1975.), nije se moglo javno propovijedati te je izdavaštvo i dijeljenje kršćanske literature bio glavni način evangelizacije, tj. dijeljenja Božje riječi i

Radosne vijesti spasenja. Stoga je KCB puno radio na proizvodnji tiskanih materijala, od raznih traktata i brošurica koje su se uvijek nosile sa sobom i dijelile do knjižica, knjiga i časopisa. Ondašnji je režim zabranjivao javno održavanje bilo kakvih vjerskih skupova, osim u prostorijama koje su bile dopuštene od vlasti, a čak su i okupljanja u obiteljskom domu bila ograničena samo na članove obitelji, jer je takvo okupljanje također moglo biti prijavljeno vlastima (Zorislav Đaković 2018). Čak se u određenom razdoblju teološka literatura nije mogla tiskati u klasičnim tiskarama. Stoga se crkva koristila vlastitim sredstvima i prostorijama za tiskanje kršćanske literature i evangelizacijskih materijala (Zorislav Đaković 2018). Crkva je posjedovala tzv. šapirograf, spravu za ručno umnažanje do sto primjerala, na kojoj se posebnim crnilom original prenosio na pripremljeni papir te bi se dobili otisci. Takav se šapirograf nalazio u prostoru crkve, u Gajevoj 9a, a u procesu proizvodnje pomagali su članovi crkve. Većina objavljene literature tiskala se na tome stroju, sve dok se nije moglo slobodno tiskati te kada se počelo najviše surađivati s tiskarom pod nazivom Grafička galanterija Časni u Severinu na Kupi. Branko Đaković (slika 10), koji je bio jedan od starješina zajednice, najviše je bio posvećen prevodenju kršćanske literature. Preveo je velik broj naslova, uglavnom s engleskog, njemačkog, francuskog i talijanskog jezika. Najznačajnije je njegovo djelo prijevod cijele Biblije i *Biblijski rječnik*. Bio je također glavni urednik *Bratskog vjesnika*, časopisa s kršćanskim temama koji je izdavao KCB u Zagrebu. Branko Đaković je prikupljao materijale za časopis, a Marija Berković je to sve koordinirala, od pretipkavanja tekstova na pisačkoj mašini do slaganja i otiskivanja na šapirografu. Iako se na nekim izdanjima ona navodi kao urednica, ona nikad nije prevodila ni pisala tekstove, ali se Branko Đaković znao konzultirati s njom oko izbora tekstova. On je pisao, prevodio i birao tekstove, a Marija je pripremala sve potrebno za realizaciju i tisak. U suvremenom kontekstu ona bi vjerojatno bila ono što se danas naziva izvršna urednica, dok bi Branko bio glavni urednik.¹⁹ Oko realizacije i pripreme tiskanih materijala pomagala je također i Dragica Božičković, ali i neki drugi članovi crkve. Brankov se sin Zorislav Đaković (2018) prisjeća:

Slika 10: Branko Đaković, 2000.

19 Također, zbog tadašnjeg režima, Branko Đaković, s obzirom da je bio zaposlen u državnoj tvrtki, nije se mogao ujedno voditi i kao urednik časopisa, tako da se u nekim brojevima Marija Berković navodi kao urednica.

On je uvijek imao veliku želju da se nešto izda, nekakav pisani materijal i to je onda počelo s Marijom Berković i Dragicom Božičković. On je prevodio ili pisao određene tekstove, a one su to pisale na matrice. Onda su to zajednički šapirografirali na gesthetneru (to je stara tehnika štampanja), umnožavali. To je tada bila jedina tehnika umnožavanja. To se u Gajevoj radilo, tamo u predvorju, tamo je bio taj gesthetner, te boje i to se obrezivalo. Pošto je otac bio zaposlen u Institutu, u jednom djelu Agronomskog fakulteta, kao njihov znanstveni suradnik, savjetnik... na poslu su oni znali da je on vjernik i zvali su ga „pop“, to mu je bio nadimak. U ono doba se nije smjelo nešto posebno izdavati i pisati, pa je onda Marija Berković bila ta koja je preuzela to na sebe, da se stavlja njeno ime u te materijale i da bude kao odgovorni urednik... tata je to uređivao, ona je zapravo to s njim pisala, ona je samo zapisivala to što je on priređivao i radio... ali i zajedno su se konzultirali, oni su bili prijatelji i Dragica Božičko je tu sudjelovala, grafički. Mnoge knjižice smo prevodili, kao *Knjiga o džungli*, pa je čak i meni dao nekada da nacrtam neku ilustraciju, ili *Put u sunčanu zemlju*, od Kristine Roy i razne knjižice. Tada su se jako radile tako neke male brošurice, kao materijal za misijsko djelovanje, evangelizaciju u okolini u kojoj smo živjeli.

Tiskani materijali koje je crkva proizvodila bili su skromno uređeni, pogotovo oni rađeni na šapirografu. Uglavnom je to bilo u crno-bijelom tisku i zaklamano po sredini, mekanih korica, a tu i tamo bi se upotrijebile i druge boje. Naravno, kasnije kada počinje suradnja s tiskarama, počele su se producirati plastificirane korice u boji. Najprije je ostvarena suradnja s lokalnim tiskarama poput tiskare Časni, a kasnije se ostvaruje suradnja s tiskarom u Francuskoj. Kasnijih se godina sve više surađuje s izdavačkom kućom u Njemačkoj, Dillenburg: Gute Botschaft Verlag (GBV), koja tiska Novi zavjet, Bibliju i još neka izdanja. To su jedni od prvih izdavača koji su tiskali dnevna čitanja i kalendare s biblijskom porukom. I danas se izdanja GBV-a mogu nabaviti preko Kršćanske udruge u Rijeci koju vodi Danijel Lukić. Izdavačka kuća GBV, čije ime u prijevodu znači „Izdavači dobre vijesti“, nastala je iz osobne misije nekoliko braće 60-ih godina koji su, dijeleći traktate migrantima na njihovom jeziku, uvidjeli potrebu za kršćankom literaturom u misijske svrhe. Ta se potreba povećala s povećanjem broja misionara koji sve više odlaze u strane zemlje, te se ovi izdavači danas mogu pohvaliti ponudom kršćanske literature na više od devedeset jezika, koju svake godine šalju u više od sto zemalja svijeta. Sva literatura koju GBV izdaje proizlazi iz želje da se evanđelje širi svijetom, a sve te izdavačke aktivnosti nemaju svrhu ostvarenja profita, već ih financira zaklada koja se u prijevodu zove „Prijatelji kršćanske misije i milosrđa“ (Gute Botschaft Verlag s. a.).

3.2.1. Branko Đaković – biografija

Branko Đaković (Novska 27. 2. 1921. – Zagreb 9. 9. 2009.) rodio se u Novskoj, a u osmoj godini života dolazi s roditeljima u Zagreb. U šesnaestoj godini umire

mu otac Milan te ostaje živjeti s majkom Emom u Vlaškoj 125/I. Završio je Prvu mušku gimnaziju na Rooseveltovom trgu 1940. godine, diplomirao na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Zagrebu, doktorirao na Agronomskom fakultetu u Novom Sadu²⁰ te se specijalizirao u Versaillesu i Bremenu na području fizike tla.²¹ Radio je u tloznanstvenom zavodu Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Zagrebu, u Zavodu za poljoprivredna istraživanja u Sarajevu te je do svog umirovljenja 1985. radio kao znanstveni savjetnik na Institutu za agroekologiju Fakulteta poljoprivrednih znanosti u Zagrebu. Često je službeno putovao stranim zemljama koje su imale razvijen sistem regulacije voda poput Francuske, a najviše ga je dojmilo kako su u Izraelu sistemom navodnjavanja iz pustinje stvorili plodno tlo, o čemu je pisao u svojim znanstvenim radovima (Zorislav Đaković 2018.). Napisao je više od sto znanstvenih i stručnih radova. U svojoj dvadesetosmoj godini ženi se s Brunhildom Punk (zvanom Hilda) s kojom ima troje djece: Zorislava (1950.), Ivanu (1953.) i Elizabetu (1955. – 2022.).

Za vrijeme studentskih dana u Zagrebu, u vrijeme NDH, zbog političkih previranja i velike nesigurnosti, majka Ema šalje sina Branka privremeno u Slavoniju, gdje je ona odrasla, kod svoje rodbine. Ema je tada već bila obraćena i pokušala ga je spojiti s nekim tamošnjim vjernicima. Tamo je upoznao vjericu Maženku Kovaž, Čehinju koja je evanđelje vjerojatno čula od baptista. Ona mu je svjedočila o svojoj vjeri u Boga, a Branko je to primao, a onda mu je rekla:

„Poznajem jednog dobrog propovjednika, evangeličkog, koji je obraćeni čovjek, proživio je obraćenje i spasenje, on te prihvaća u svoju obitelj dok si ovdje i možeš kod njega stanovati.“ Na Branka je to jako djelovalo, kad je vidio taj život u obitelji, sve tako lijepo, tiho, ali određeno, posvećeno. On je bio jedan posvećeni čovjek koji je doživio obraćenje i njegova žena, kao i obitelj su tako živjeli (Zorislav Đaković 2018).

Taj je propovjednik bio češkog porijekla. Branko se kratko zadržao kod njega, ali je već tu prihvatio evanđelje. Kada više nije bilo opasnosti, ovaj ga je propovjednik uputio da se po povratku u Zagreb javi Gabrijelu Jonkeu. Taj je propovjednik poznao obitelj Jonke (Gabrijela i njegovu majku Jelenu) te je uputio Branka k njima da ga oni bolje uvedu u istine evanđelja. Obitelj Jonke je tada posjećivala Baptističku crkvu u Radićevoj ulici, ali je imala i svoju kućnu grupu. Godine 1946. Branko se krstio u Mačkovcu, u Baptističkoj crkvi. U toj grupi krštenika bilo je još četvero obraćenika: Franjo Bulek, Danijel Grujić, Hilda Punk (kasnije Brankova žena) i Adam.²² Branko i Hilda vjenčali su se 1949. godine u Zagrebu.

20 Tema je doktorata bila: „Prilog poznavanju hidromorfnih tala donjeg toka Krapine i njihove melioracije“.

21 Više o njegovom znanstvenom radu vidi: Juras 1993.

22 Adam – prezime je nepoznato.

Branko Đaković, iako po struci agronom te je kao doktor agronomije ostavio iza sebe puno znanstvenih radova i ostalih publikacije iz svoje struke,²³ u svoje slobodno vrijeme bavio se prevodenjem i pisanjem kršćanske literature. Bio je urednik *Bratskog vjesnika* te vodio Kristovu crkvu braće u Zagrebu. Od svog obraćenja pa sve do duboke starosti neumorno je pisao i radio na tome da Božja riječ dotakne što više ljudskih srca. Branko je bio poliglot, tečno je govorio šest stranih jezika (francuski, engleski, njemački, talijanski, češki i ruski), a dobro se služio latinskim i grčkim jezikom. Najviše je upotrebljavao engleski, francuski i njemački, a najviše je volio francuski, te je posjedovao pozamašnu kućnu knjižnicu većinom strane kršćanske literature, ali i leksikona, rječnika i enciklopedija. Najznačajnija teološka djela koja je iza sebe ostavio prijevod je Novog zavjeta i cjelokupnog Svetog pisma (Zagreb, 2000.) i *Biblijski rječnik* (Zagreb, 1973.), prvo djelo takve vrste u ondašnjemu jugoslavenskom protestantizmu (Knežević 2019, 138).

Suprugu Hildu (1930.) upoznao je na kršćanskim sastancima u Zagrebu. Zanimljivo je napomenuti kako je Brankovoj ženi Hildi vjeru prenijela još njena baka Theresia Magerle (1873. – 1962.), rođena Konrad,²⁴ koja je još u svojoj mladosti, otprilike na prijelazu stoljeća u vrijeme Austro-Ugarske, doživjela obraćenje u Sarajevu, vjerojatno preko baptista koji su dolazili iz Njemačke (Hilda Đaković 2018). Hilda Punk rođena je u Sarajevu, završila je vjeronauk i krštena je u katoličkoj crkvi po ocu katoliku, ali s obzirom na to da se teta udala za evangelika, husita, ona, majka i baka usporedno su krenule i u evangeličku crkvu. Njena baka Theresia također joj je svakodnevno čitala odabrane tekstove iz Pisma i tekstove Spurgenove dnevne pobožnosti na njemačkom (Hilda Đaković 2018). Hilda navodi da je njena baka bila jedna od prvih obraćenika u Sarajevu. Tada nije bilo zajednice u Sarajevu u koju bi mogli ići te su stoga imali kućnu grupu koja se redovito okupljala u njenom domu, a koju su znali posjećivati i poneki misionari.²⁵ Hilda se sjeća kako su se, dok je ona još bila mala, redovito nalazili nedjeljom kod njene bake te su molili, pjevali i svirali na harmonij, a pridružila bi se i njena dva ujaka, Miroslav (Fritz) Magerle i Alojz (Lojzi) Magerle²⁶ te teta Viki na violini. U Sarajevo su tada dolazili baptisti iz Njemačke s kojima je Theresija bila u kontaktu, a također je bila povezana s baptistima u Zagrebu preko Danijela Vaceka (zvanog Danko) koji ih je ponekad posjećivao. On je počeo dolaziti poslije rata da posjeti

23 Objavljena autorska stručna literatura: *Priručnik za hidrotehničke melioracije*. Zagreb 1984. i *Veliki odvodni sustavi*. Zagreb 1985.

24 Inače mađarskog porijekla, udala se s petnaest godina za Šleskog Nijemca (Joseph Magrle) te se uz mađarski doma govorio češki i njemački, dok je s unukom Hildom razgovarala uglavnom njemački.

25 Vjerojatno se obratila preko baptista iz Njemačke te je napustila katoličku crkvu i krstila se.

26 Miroslav i Alojz Magerle kasnije, kad su se preselili u Zagreb, postaju starješine u Baptističkoj crkvi u Radićevoj.

rodbinu, ali i da evangelizira.²⁷ Hilda je sa šesnaest godina u ljeto 1946. došla u posjetu teti Meri Magerle (rođ. Vacek) u Zagreb²⁸ te je u razgovoru i molitvi s Danijelom Vacekom doživjela istinsko obraćenje, iako je riječ spasenja već čula od svoje bake (Hilda Đaković 2018).

3.2.2. Izdanja

Kao što je već rečeno, izdavaštvo unutar KCB-a imalo je bitnu ulogu u evangelizaciji i učeništvu vjernika. Za potrebe evangelizacije najviše su se upotrebljavali traktati i neke male knjižice džepnog izdanja. Godine 1971. *Bratski vjesnik* objavio je ponudu njihove literature po kategorijama primjenljivosti: 1. Razmatranje Božje riječi; 2. Knjige za pouku i izgradnju; 3. Razmatranje Božje riječi za svaki dan; 4. Priče; 5. Evangelizacijske brošure.

Neki od evangelizacijskih materijala bili su: *Zašto to Bog dopušta?* A. E. Wildera Smitha, *Sin čovječji* R. Wolfa te naslovi: *Pavle Smoljoni* i *Život za život*. Tu je bio i *Prošireni Novi zavjet* (od Poslanice Rimljanima do Otkrivenja). Od ostale literature za pouku i izgradnju vjernika i proučavanje Riječi najviše je bio zastupljen William MacDonald (1917. – 2007.), Charles Hanry Macintosh (1820. – 1896.) i Watchman Nee (1903. – 1972.). Od MacDonalda u ponudi su bili naslovi kao: *Što uči Biblija*, *Pouke za kršćanski život*, *Postoji povratak Bogu*, *Božja milost* itd., a od W. Neea, kineskog misionara, naslovi kao: *Pravi kršćanski život*, *Kršćanska služba*, *Promijenjeni u Njegov lik* te literatura za dnevnu pobožnost: *Stol u pustinji*. Također, prilično su tražene bile C. H. Macintosheve knjige *Razmatranja o pet knjiga Mojsijevih* koje su doživjele nekoliko reizdanja. Nadalje, u to su vrijeme prilično tražene bile pripovijetke s kršćanskom porukom slovačke spisateljice Kristine Roy, kao što su *Put u sunčanu zemlju*, *Sluga*, *Sretni ljudi* i dr.

Izdanja su izlazila u nakladi izdavačke kuće *Bratski vjesnik*. Isti naziv koristio se za časopis, tj. crkveno glasilo, koji je izlazio nekoliko puta godišnje. Kasnijih je godina izdavaštvo sve više preuzimao GBV. Gotova sva izdanja uredio je i preveo Branko Đaković, koji se na mnogim izdanjima nije potpisivao. Čak se ni na prijevodu cjelokupne Biblije ne navodi njegovo ime kao prevoditelja, već se samo potpisuje na kraju uvodne riječi, što je bilo u skladu s obilježjima bratskog pokreta: jednostavnost i skromnost. Branko Đaković nije se želio nametati te je svoj prevodilački rad radio iz ljubavi prema Bogu, njegovoj Riječi i želji da što više ljudi doživi spasenje putem pisane riječi.

27 Danijel Vacek bio je s njima obiteljski povezan s obzirom na to da se Theresin sin Lojzi, Hildin stric, oženio za Danijelovu sestru, Meri Vacek.

28 Hilda je s bakom Theresijom ponekad dolazila ljeti u Zagreb kod Meri i Alojza Magerle, na Medveščak br. 14.

3.2.2.1. Bratski vjesnik

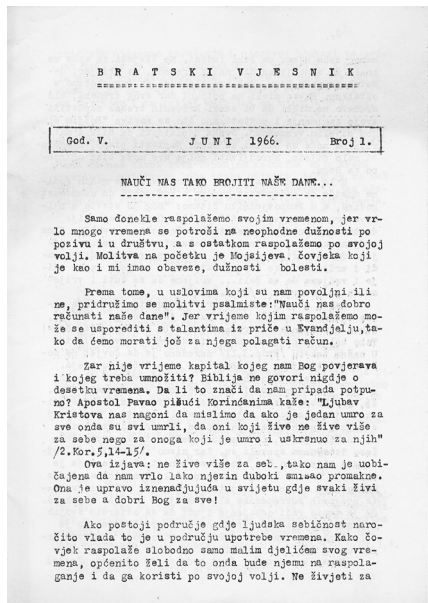
Branko Đaković bio je glavni urednik *Bratskog vjesnika*, časopisa koji je neko vrijeme uređivao zajedno s Marijom Berković. Najstariji pronađeni broj je iz 1966. godine (slika 11) i tu je kao glavni urednik naveden J. Majerski (kao i na početku 1967.). Na drugim brojevima iz 1967. i sve do 1975. kao odgovorna urednica pojavljuje se Marija Berković, a od 1975. do 1993. godine dr. B. Đaković. Od 1966. do 1991. kao izdavač stoji „Kristova Crkva Braće u SFRJ“, a od 1992. stoji samo „*Bratski vjesnik*, Zagreb, HR“. Na broju iz 1966. kao godina izlaza stoji godina V a na onom iz 1967. godina VI, što navodi na zaključak da je *Bratski vjesnik* počeo izlaziti od 1962. godine. Broj iz 1993. godine zadnji je pronađeni primjerak tako da se može pretpostaviti da je *Bratski vjesnik* izlazio 1962. – 1993. godine (primjerci iz 1966. – 1993. trenutno se nalaze u Knjižnici Biblijskog instituta, Amruševa 11, Zagreb).

Bratski vjesnik bio je jednostavne izrade jer se u potpunosti izrađivao i umnažao u prostorijama crkve. Radio se u preklopljenom formatu A4 tj. A5 (15 x 21 cm) i bio je zaklampan po sredini. Bio je jednostavnog dizajna, tipkan na mašini, tiskan crno-bijelo, samo s tekstom bez slika, a monoton se boja koristila npr. na koricama 1969. te u nekoliko navrata kasnijih godina. Sadržavao je uglavnom od dvadesetak do tridesetak stranica, a neki kasniji brojevi imali su i šezdesetak stranica. Tekstovi su obrađivali biblijske teme, a namjera im je bila izgradnja vjernika. Izlazio je dvomjesečno i tromjesečno.²⁹

Uz *Bratski vjesnik* izlazili su prilozi, tiskovine s određenim temama (formata i izvedbe kao i *Bratski vjesnik*), kao što su *Stol u pustinji* Watchmana Neea i *Dnevno svjetlo*, koji su se kasnije objavljivali i kao zasebna izdanja. Neke od knjižnica koje posjeduju *Bratski vjesnik* su: Znanstvena knjižnica Zadar, koja posjeduje brojeve iz 1966. i 1967. godine, Sveučilišna knjižnica Split, posjeduje brojeve iz 1966. – 1968. i NSK, 1966. – 1968. godine.

3.2.2.2. Biblijski rječnik

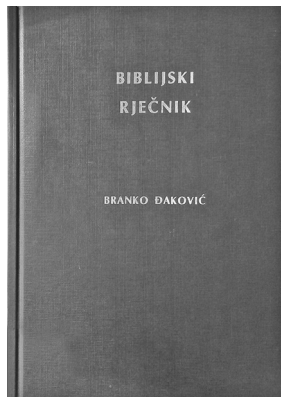
Biblijski rječnik nastao je iz želje da se približi i produbi razumijevanje biblijskoga teksta. Značajno je napomenuti da je to

Slika 11: *Bratski vjesnik*, 1966.

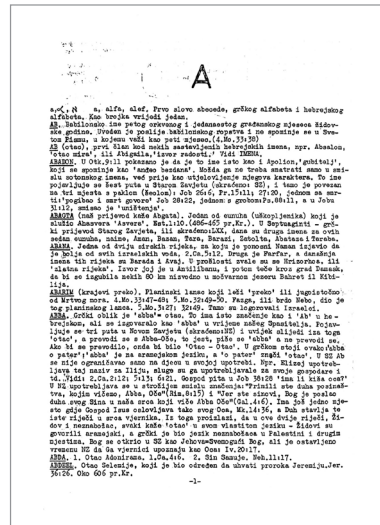
²⁹ Npr. na primjerku iz 1987., broj 3, piše: „Časopis za izgradnju kršćana, izlazi jedanput tromjesečno“.

„prvo djelo takve vrste u ondašnjemu jugoslavenskom protestantizmu“ (Knežević 2019, 139), s obzirom na to da nije postojalo sličnih djela. Rječnik je velikog formata, jednostavne izvedbe, bez uvodne riječi i impresuma (osim naslova, imena autora i godine izdanja), sadrži pojašnjenje određenih biblijskih pojmova abecednim redom (od A do Ž) na 514 stranica. U *Bratskom vjesniku* iz 1973. promovira se njegova prodaja te se navodi da sadrži 514 stranica i 400.000 riječi (slika 12 i 13). Ne zna se kolika je točno bila naklada, ali se može pretpostaviti da nije bila velika, jer danas ne postoji puno primjeraka, npr. knjižnica Biblijskog instituta posjeduje jedan primjerak, a knjižnica Evanđeoskog teološkog veleučilišta u Osijeku dva. Prema navodu Danijela Lukića, sadašnjeg voditelja bratske zajednice u Rijeci, koji je u izdavaštvu usko surađivao s Brankom Đakovićem, postojalo je i drugo izdanje *Biblijskog rječnika* koje je naknadno otisnula francuska izdavačka kuća Bibles et Publications Chrétienness iz Valence. Vjerojatno nije bilo puno primjeraka tog

Slika 12: Biblijski rječnik, korice

Tvrde korice, veliki format: 30,2 x 21,2 cm (hrbat: 3 cm). Knjižni blok: 29,7 x 20 cm. Godina izdanja: 1973. Broj stranica: 514. Vlastita naklada. Nakladnik: Bratski vjesnik Kristove Crkve Braće, Zagreb, Gajeva 9a. Odg. urednik: dr. Branko Đaković, Zagreb, Nodilova 2, Umnoženo: Zagreb, Gajeva 9a

Slika 13: Biblijski rječnik, prva stranica

izdanja, jer ni on ni itko od obitelji Đaković ne posjeduje taj primjerak, niti je ijedan za sada pronađen. Danijel Lukić smatra da je Rječnik rađen po uzoru na *Concise Bible Dictionary* (1993). Ovaj rječnik koji je korišten za usporedbu, u vlasništvo Branka Đakovića, pretisak je iz 1993. godine, tvrdih je korica te sadrži 877 stranica. Autor i urednik nisu navedeni. Danijel Lukić posjeduje vjerojatno stariji primjerak istog rječnika u kojem nije navedena godina, ali je naveden autor H. L. Heijkoop (Blijhamsterstraat 58, Winschoten, Nizozemska, u izdanju Bible Truth Publishers, Illinois, prethodno tiskan u izdanju Georgea Morrisha iz Londona). Hendrik L. Heijkoop (1906. – 1995.) (Cross s. a.) autor je knjižice *Pisma za mlade*

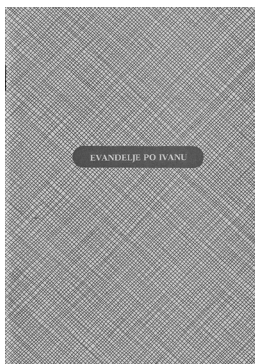
ljude, također u izdanju GBV, Dillenburg s prijevodom Branka Đakovića, kao i još nekih izdanja.

3.2.2.3. Biblijski prijevodi

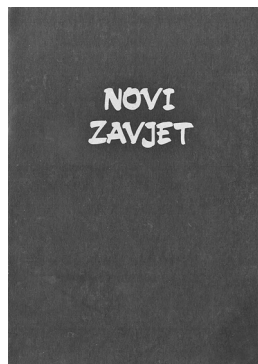
O Biblijskim prijevodima Branka Đakovića najviše je pisao Ruben Knežević u svojoj knjizi *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi* izdanoj 2019. gdje je njegovim prijevodima posvećeno cijelo jedno poglavlje. U samom uvodu Knežević zapisuje: „Premda su prijevodi Branka Đakovića nastali unutar teologije i bibličistike *Kristove crkve braće*, postali su svojedobno poznati i među ostalim domaćim crkvama sljednicama reformacije. Nakon Šulekova prijevoda Novog zavjeta i Psalama, ovo su bili prvi domaći standardni prijevodi protestantske provenijencije“ (Knežević 2019, 137).

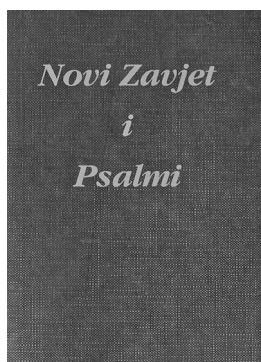
Slika 14:
Prošireni Novi zavjet,
1969.

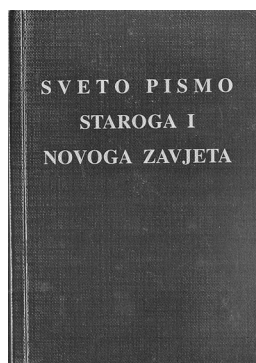
Slika 15:
Evangelje po Ivanu,
1989

Slika 16:
Novi zavjet, 1989.

Slika 17:
Novi zavjet i Psalmi, 1993.

Slika 18: *Sveto Pismo*
Staroga i Novoga zavjeta, 2000.

Od biblijskih prijevoda Branka Đakovića najprije je objavljen *Prošireni Novi zavjet* (1969.) (slika 14), zatim samo *Evandjelje po Ivanu* (1989. i 1993.) (slika 15) te zatim *Novi zavjet* (1989.) (slika 16) i *Novi zavjet i Psalmi* (1993. i 1994.) (slika 17).³⁰ Na kraju je izdana cijela Biblija: *Sveto Pismo Staroga i Novoga zavjeta* (2000., 2006. i 2008.) (slika 18). Ni na jednom se od tih izdanja B. Đaković, iako ih je sve preveo, ne navodi kao prevoditelj (osim kod *Proširenog Novog zavjeta*), već kao odgovorni urednik.

Godine 1969. izdan je *Prošireni Novi zavjet*, od Poslanice Rimljanima do Otkrivenja. Ovih primjeraka danas gotovo da i nema, postoje dva primjerka u knjižnici Evanđeoskog teološkog veleučilišta u Osijeku i postoji zapis o njemu u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici (NSK: II-50.173) i u Cambridge University Library (BSS.252.1.F69.2).³¹ Kao izvornik naveden je engleski tzv. prošireni Novi zavjet: „The Amplified New Testament“. Kao prevoditelj hrvatskog izdanja naveden je Branko Djaković.³² On je također naveden i kao izdavač (Dr Branko Djaković, Zagreb, Nodilova 2) te stoji da je izdanje umnoženo u prostorijama Kristove Crkve Braće u Zagrebu, Gajeva 9a.

Evandjelje po Ivanu izašlo je kao prilog *Bratskom vjesniku*, a Branko Djaković naveden je kao odgovorni urednik. Izdavač (Kristova Crkva Braće, „Bratski vjesnik“, Gajeva 9a) i tisak (Grafička galanterija Časni, Severin na Kupi) isti su kod *Evandjelja po Ivanu* kao i kod *Novog zavjeta* (Zagrebačko izdanje) koji su tiskani iste godine 1989. Kod izdanja *Novog zavjeta s Psalmima* (1993. i 1994.) kao izdavač se navodi Udruženje za širenje vjerske literature (*Žrtava fašizma 2*)³³ i Dillenburg, GBV.³⁴ Isti je izdavač također kod svih sljedećih izdanja cijelog Svetog pisma.

Prvo izdanje *Svetog pisma Staroga i Novoga zavjeta* iz 2000. godine tiskano je u 5000 primjeraka, a prema riječima Danijela Lukića (predstavnik GBV-a u Hrvatskoj) to je izdanje bilo brzo podijeljeno. Veći dio tog izdanja, oko 3000, primjeraka, podijeljeno je u Hrvatskoj, a ostalo u Bosni i Hercegovini i Srbiji (Vojvodini) te jedan dio u Njemačkoj i ostalim europskim zemljama. Isto je tako podijeljeno i drugo izdanje iz 2006. godine (većeg formata). Ne zna se kolika je točno bila naklada, ali zna se da GBV minimalno tiska 3000 primjeraka. Treće izdanje iz 2008. tiskano je isključivo za potrebe u Njemačkoj i drugim zapadno europskim

30 *Novi zavjet i Psalmi*, navode se kao drugo (1993.) i treće izdanje (1994.).

31 Iako u samom uvodu *Proširenog Novog zavjeta* stoji da se radi o prijevodu na hrvatski jezik, u katalogu iz Cambridgea svrstan je pod srpski, vjerojatno zbog toga što se u to doba srpski smatrao službenim jezikom uz hrvatski (Knežević 2019, 141).

32 S obzirom na to da se u ono vrijeme sve pisalo na pisačem stroju na kojem nije postojalo tiskano slovo „Đ“, bilo je uobičajeno da se umjesto „Đ“ upotrebljava „Dj“. Iz tog se je razloga i Brano Đaković negdje potpisivao s Djaković.

33 Udruga se nalazi u Rijeci (Danijel Lukić), a ime se kasnije mijenja u Udruga za promicanje duhovne kulture te zatim u Živa riječ, Krasica.

34 Izdavač je GBV, a Udruga za promicanje duhovne kulture distributer je za hrvatsko područje.

zemljama, a „u Hrvatsku je od toga došlo svega dvjestotinjak primjeraka.“³⁵ Danas GBV od hrvatskih prijevoda nudi samo Vrtarićev prijevod, dok se Đakovićev više ne tiska. Draško Đenović, voditelj Kristove crkve u Beogradu i predsjednik udruge Ikonos,³⁶ partnerske organizacije TWR-a (Trans World radio, nekadašnji Radio Monte Carlo), poznat u evanđeoskim krugovima kao vjerski analitičar, o primjenjivosti biblijskog prijevoda Branka Đakovića u Srbiji i Bosni komentira:

S Novim zavetom u prevodu dr. Branka Đakovića prvi put sam se susreo 1994.... Bilo je to vreme dubokih nacionalnih podela... Slobodan sam reći da je njegova nesreća bio nepovoljni politički i istorijski trenutak kada se pojavio pa Srbima nije bio dovoljno srpski, a Hrvatima neretko nije bio dovoljno hrvatski... Tu ne treba ni zaboraviti da GBV koji štampa ovaj prevod nema stalnog predstavnika u Srbiji te da je samim tim i distribucija njihovih izdanja veoma ograničena.

Đakovićev prevod je u Srbiji pronašao svoje mesto u mešovitim sredinama i crkvama koje su bile sastavljene od vernika koji su pripadali nacionalnim manjinama koji su živeli u Vojvodini. Na neki način je bio idealan vernicima koji jezički teže hrvatskom ili hrvatskosrpskom koji su živeli u srpskim sredinama. Posebno je bio rasprostranjen u Bratskim crkvama koje su maltene bez izuzetka bile slovačke. Po rečima pojedinaca, Đakovićev prevod je bio rado viđan i u određenim baptističkim sredinama po Vojvodini što ne treba čuditi ako znamo da je 1990-ih najveći broj vernika bio hrvatske, bunjevačke i slovačke etničke pripadnosti. Bio je omiljen i među ovdašnjim metodistima čijih devetnaest crkava su bar dvije trećine činile zajednice u kojima se propoveda na slovačkom jeziku... Tadašnji metodistički propovednik u Šidu (nije tamo već dugo) Darko Vika se čak nosio mišlju da bi po ugledu na reviziju *Novoga zavjeta* Rubena Kneževića na bosanskom jeziku treba uraditi srpsku reviziju Đakovićevog prevoda kompletnog Svetog pisma. U to vreme postojao je samo Daničićev prevod Starog zaveta i revizija Bakotićevog prevod...

Negde oko 2004. Ikonos koji je do tada bio partner TWR-a za Srbiju je preuzeo i radio programe na bosanskom jeziku. Kada se pojavilo pitanje koji prevod ponuditi radio-slušacima BiH programa, logički izbor je pao upravo na Đakovićev prevod jer je nekako bio prihvatljiv svim stranama u nacionalno mešovitoj Bosni. Za tu priliku, za potrebe Ikonosa, GBV je štampao novi tiraž sa širim marginama (prethodno izdanje je bilo obrezano na nekih 5 mm od teksta) i Ikonos je otkupio i u Bosni podelio, ako se dobro sećam, nekih 500 primeraka. Kada je Ikonos početkom 2020-ih za potrebe TWR-a želeo da koristi Đakovićev prevod Svetog pisma za aplikaciju za bosanske programe, ispostavilo se da prema rečima Danijela Lukića ni GBV nema digitalni fajl. To je bio jedan od razloga zbog kojih je TWR odustao od ideje da koristi ovaj

35 Danijel Lukić, e-poštom autoru, 20. studenog 2023.

36 Ikonos je prvotno bio partner TWR-a za Srbiju, a onda i za čitavo područje bivše Jugoslavije, osim Slovenije, nakon što je ugašen „Val evanđelja“.

prevod za seriju radioprograma Kroz Sveto pismo (sistematsko proučavanje Svetog pisma) na bosanskom...

Što se tiče rasprostranjenosti Đakovićevog prevoda, danas u Srbiji on je vremenom pao u zaborav. Razlog tome je prvenstveno pojava novih prevoda kompletnog Svetog pisma na srpskom jeziku (Savremeni srpski prevod na ćirilici, Novi srpski prevod na ćirilici, latinici i krupnim slovima na ćirilici, te Milin-Čarnić prevod na oba pisma)... Još jedan problem zbog koga su pojedini vernici odustali od Đakovićevog prevoda je činjenica da je štampan relativno sitnim slovima u situaciji gde je „tržište“ uglavnom starije životne dobi pa time i slabijeg vida, kao i teža nabavka imajući u vidu da je jedini izvor bio praktično GBV čija služba nije toliko razvijena u Srbiji. Ono što ipak treba znati jeste činjenica da nema nijednog sajma knjiga u Beogradu i Novom Sadu gde bar neko ne pita gde i kako se može da nabavi Đakovićev prevod Svetog pisma.³⁷

Zaključak

Kristova crkva braće u Zagrebu nastala je od nekolicine vjerskih entuzijasta, željnih dubljeg zajedništva i prebivanja u Božjoj riječi i molitvi. Bila je to zajednica u kojoj se tjedni sastanci nisu propuštali, vikendom se išlo na evangelizacije, a molilo se redovito i ustrajno, često i na koljenima. Biblija se temeljito proučavala i učila na pamet, a tzv. biblijsko „svećenstvo svih vjernika“ praktično se provodilo među braćom tako da su svi mogli propovijedati. Dolazili su na sastanke spremni da ih Duh Sveti potakne nešto podijeliti iz Riječi za taj dan. Ograničenja i stalne provjere od strane ondašnjeg jugoslavenskog režim, kao i nemogućnost javnog propovijedanja i korištenja javnih tiskara, nisu spriječili vjernike da pronalaze načine za dijeljenje evanđelja u svojoj sredini. Neumorno se prevodila izabrana kršćanska literatura kako bi se kroz pisanu riječ približila poruka evanđelja običnom puku, ali i izgradilo Kristovo tijelo u učeništvu. Cijeli proces izdavaštva odvijao se ručno, od pretipkavanja do umnožavanja, kroz vrijedne ruke vjernika u prostorijama same crkve. Čini se nevjerovatnim kako je crkva u to vrijeme uspjela dobiti gradski prostor na korištenje, i to u samom centru grada. Tomu je, međutim, prethodilo pokazivanje poštovanja prema vlastima kroz ispunjavanje određenih uvjeta i transparentno djelovanje. Skromnost, jednostavnost, odvajanje od svijeta i rast u pobožnosti bili su obilježja te skupine vjernika, uvijek spremnih za evangelizaciju, s barem jednim traktatom u džepu, ako ne i s nekom konkretnijom knjigom. Iz te zajednice proizašli su mnogi predani vjernici i bogata literatura koja je oblikovala i izgrađivala hrvatski puk u vjeri te doticala srca mnogih. Koliki je stvarni utjecaj bio, teško je u potpunosti obuhvatiti. Nažalost crkva je nakon razdoblja kulminacije počela brojčano opadati, ponajprije u mladoj populaciji, i to uglavnom zbog, za njih, krutih načela. Neka je zbivanja teško danas razumjeti,

37 Draško Đenović, putem e-pošte autoru, 18. studenog 2023.

a neka treba jednostavno ostaviti prošlosti, jer su to bila druga vremena i svaka generacija ima neke nove izazove. Zato iz povijesti treba učiti da se u drugim prilikama može postupiti ispravnije i mudrije, sve u svjetlu Božje riječi. Mnogima je zajednica pružila prilično kvalitetne biblijske temelje, ostavila lijepa sjećanja na zajedništvo i duhovna iskustva s ljetnih kampova u Lokvama, nekih nevjerojatnih konferencija i putovanja u strane zemlje te preobražavajuća iskustava u doticaju s transcendentnim. Crkva je pružila dobro uporište vjernicima koji su stasali u njezinom okrilju i dalje nastavili osnivati druge zajednice i služiti Kristovom tijelu. Isti se crkveni prostor i dalje koristi za biblijska proučavanja, očuvanje prošlosti i kršćanske literature te za oblikovanje Kristovih učenika. Ljudi dolaze i odlaze, zajednice se formiraju i preobražavaju, ali Božja posijana riječ uvijek ostaje i dalje živi.

Za pisanje ovog članka ponegdje je bilo teško rekonstruirati povijesna događanja na temelju usmenih razgovora sa živućim svjedocima, no istodobno je to bila velika povlastica – proći s njima kroz davna sjećanja i zajedno zaviriti u prošlost. Također, bilo je veliko zadovoljstvo prikupiti neka vrijedna, prilično stara i gotovo zaboravljena izdanja, izvlačiti ih iz kutija i starih ormara, a ponekad je to bio pravi izazov – kronološki ih smjestiti i međusobno povezati. Ovdje je predstavljen samo jedan dio povijesti i crkvene ostavštine. Čini mi se da je ovo tek početak u očuvanju tog dijela prošlosti te se nadam da ovaj članak otvara vrata za nova istraživanja i spoznaje.

Popis literature

- Bogdanov, Ljubomir. 1945. *Načela*. Novi Sad: Hrišćanska zajednica slobodne braće.
- Centar biblijskih istraživanja. s. a. „O nama“. <https://cbi.bizg.hr/hr/o-nama/> (pristupljeno 18. studenog 2023.).
- Ceranić, Ivan. 1970. „Konfesionalne zajednice u SFRJ Jugoslaviji“. U: *Vjerske zajednice u Jugoslaviji*, ur. V. Bajsić i Z. Frid, 7-44. Zagreb: NIP „Binoza“.
- Concise Bible Dictionary*. 1993. Dillenburg: Gute Botschaft Verlag.
- Cross, Edwin N. s. a. „Hendrik L. Heijkoop 1906–1995“. *Biblecentre*. <https://www.biblecentre.org/content.php?mode=7&item=1068> (pristupljeno 20. listopada 2023.).
- Gute Botschaft Verlag. s. a. „About us“. <https://gbv-dillenburg.de/eng/about> (pristupljeno 6. rujna 2023.).

- Hawksley, T. G. S. 2009. „Bakht Singh 1903– 2000, India’s Billy Graham and more“. *Sternfield Thoughts*. 6. travnja 2009. <https://sternfieldthoughts.blogspot.com/2009/04/bakht-singh-1903-2000-indias-billy.html> (pristupljeno 26. listopada 2023.).
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. 2021. „Kredo“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33844> (pristupljeno 22. kolovoza 2023.).
- Informatička katolička agencija. 2007. „Preminuo baptistički pastor Peter MacKenzie“. 5. 7. 2007. <https://ika.hkm.hr/novosti/preminuo-baptisticki-pastor-peter-mackenzie/> (pristupljeno 20. studenog 2023.).
- Jambrek, Stanko. 2003. *Crkve reformacijske baštine u Hrvatskoj*. Zagreb: Bogoslovni institut.
- Jovanović, Mladen. 2007. „Kristove crkve“. U: *Leksikon evanđeoskoga kršćanstva*, ur. Stanko Jambrek, 224–226. Zagreb: Bogoslovni institut.
- Juras, Filip. 1993. „Đaković, Branko“. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/4746> (pristupljeno 19. rujna 2023.).
- Knežević, Ruben. 2019. *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi*. Zagreb: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“.
- Kolarić, Juraj. 2005. *Ekumenska trilogija: Istočni kršćani, pravoslavni, protestanti*. Zagreb: Prometej.
- Kristova crkva Varaždin. s. a. „O nama“. <https://kristova-crkva.hr/o-nama/> (pristupljeno 25. rujna 2023.).
- Marinović-Bobinac, Ankica, i Dinka Marinović-Jerolimov. 2008. *Vjerske zajednice u Hrvatskoj: Kratka povijest, vjerovanje, obredi, hijerarhija, organizacija, članstvo, tradicija, običaji i blagdani*. Zagreb: Udruga za vjersku slobodu u RH.
- Miller, Andrew. 1992. *The Bretheren: Commonly so-called, a brief sketch*. Dillenburg: Gute Botschaft Verlag.
- My Bretheren. s. a. „J. G. Bellett (1795–1864)“. <https://www.mybrethren.org/bios/framjgb.htm> (pristupljeno 14. studenog 2023.).
- Plowman, Edward E. 1973. „Spree ’73: Fueling the Fire“. *Christianity Today*. 28. rujna 1973. <https://www.christianitytoday.com/1973/09/spree-73-fueling-fire/> (pristupljeno 10. rujna 2023.).
- Rainey, W. Ross. s. a. „Frederick Albert Tatford (1901–1986)“. *Plymouth Bretheren Writings*. <https://plymouthbrethren.org/article/10251> (pristupljeno 10. rujna 2023.).

Tatford, Frederick A. 1986. *Red Glow over Eastern Europe*. Bath: Echoes of Service.

Izvori

Krštenje od 1946. Crkveni zapisnik u rukopisu.

Razgovor s Danijelom Berkovićem održan u Zagrebu 13. srpnja 2018.

Razgovor s Hildom Đaković održan u Zagrebu u proljeće 2018.

Razgovor s Milanom i Jadrankom Fumićem održan u Zagrebu u proljeće 2018.

Razgovor s Nadom Jonke održan u Lokvama 6. kolovoza 2017.

Razgovor sa Zorislavom Đakovićem održan u Zagrebu 17. rujna 2018.

Iva Đaković

The Development and Activities of Christ's Church of Brethren in Zagreb

Abstract

Christ's Church of Brethren in Zagreb, from its founding in 1946 until the early 1970s, was one of the largest and most active communities in Croatia. Located in the very center, near the main square of Zagreb, at Gajeva 9a, it had approximately a hundred members. The members of the church were actively involved in evangelization, primarily through distributing tracts, sharing personal testimony, and visiting surrounding areas, despite the restrictions imposed by the communist regime. Conferences were held twice a year, bringing together all the Brethren communities from the former Yugoslavia. The church was visited by famous foreign preachers such as Bakht Singh and Roger T. Foster. Visits by various foreign missionaries, especially from Switzerland and England, and later also from Germany, opened up new opportunities, especially for young people, to participate in Christian events outside the country. In addition to trips and conferences, trips for young people and camps in Gorski Kotar, near Lake Lokvar, were regularly organized, as well as trips to England, all of which left a great mark on the lives of young people. Publishing occupied an important place in evangelization and encouragement, discipleship, and the upbringing of believers. Dr. Branko Đaković, one of the elders of Christ's Church of Brethren in Zagreb, left behind a significant number of translations of Christian literature. His most notable translation work

is a complete translation of the entire Holy Scripture. Also, his Bible Dictionary is the first Protestant Bible dictionary in the territory of the former Yugoslavia, and his Bible translations are the first standard Protestant translations in Croatia. The first part provides an overview of the emergence of Brethren churches in Europe, their spread to the former Yugoslavia, and the development of Christ's Church of Brethren in Zagreb. The second part discusses the organizational structure of Christ's Church of Brethren in Zagreb, and the third part examines its work, activities, and publishing. In terms of publishing, it discusses the magazine *Bratski vjesnik*, Bible translations, and the emergence of the Bible Dictionary in more detail. It also provides biographies of Elder Branko Đaković and other important figures in the community's life.